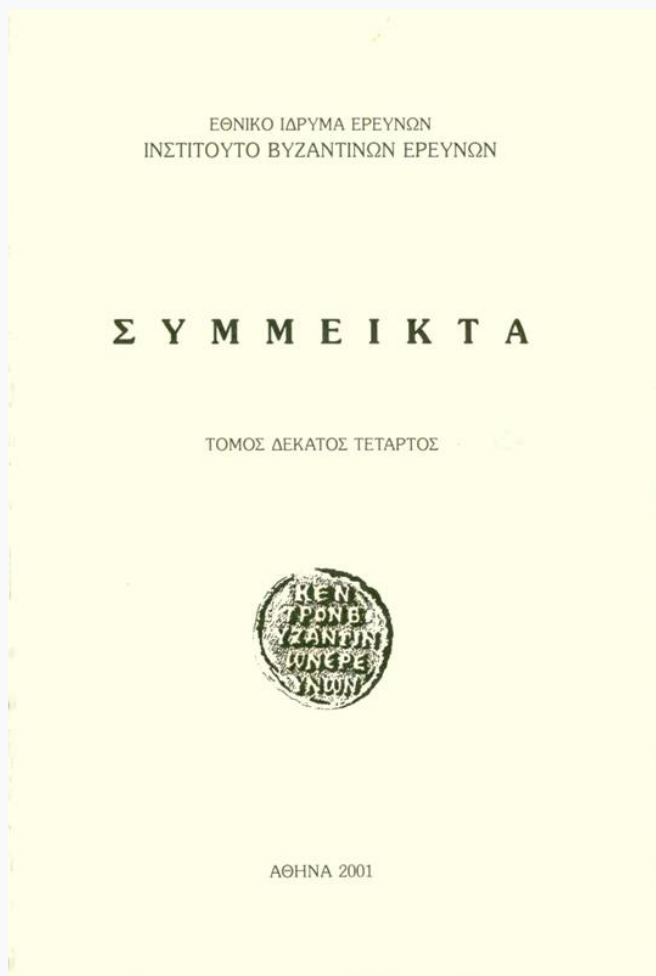

Byzantina Symmeikta

Vol 14 (2001)

SYMMEIKTA 14

Τυμβωρύχοι καὶ σκυλευτές νεκρῶν: Οι απόψεις του Νικολάου Καταφλώρον για τη ρητορική και τους ρήτορες στην Κωνσταντινούπολη του 12ου αιώνα

Μαρίνα ΛΟΥΚΑΚΗ

doi: [10.12681/byzsym.877](https://doi.org/10.12681/byzsym.877)

Copyright © 2014, Μαρίνα ΛΟΥΚΑΚΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΛΟΥΚΑΚΗ Μ. (2008). Τυμβωρύχοι καὶ σκυλευτές νεκρῶν: Οι απόψεις του Νικολάου Καταφλώρον για τη ρητορική και τους ρήτορες στην Κωνσταντινούπολη του 12ου αιώνα. *Byzantina Symmeikta*, 14, 143–166.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.877>

ΜΑΡΙΝΑ ΛΟΥΚΑΚΗ

ΤΥΜΒΩΡΥΧΟΙ ΚΑΙ ΣΚΥΛΕΥΤΕΣ ΝΕΚΡΩΝ

Οι απόψεις του Νικολάου Καταφλῶρον για τη ρητορική
και τους ρήτορες στην Κωνσταντινούπολη του 12ου αιώνα*

Ο δωδέκατος αιώνας έχει θεωρηθεί –και όχι άδικα– η χρυσή εποχή της βυζαντινής ρητορικής. Πράγματι, ο μελετητής της βυζαντινής λογοτεχνίας εύκολα διαπιστώνει ότι ο αριθμός των κάθε είδους ρητορικών κειμένων που μας έχουν διασωθεί αλλά συγκριτικά και ο αριθμός των προσώπων που γνωρίζουμε ως συγγραφείς τέτοιων έργων είναι εντυπωσιακά μεγαλύτερος από κάθε άλλη εποχή¹. Η ρητορική βέβαια, επειδή αποτελούσε μέρος της εκπαίδευσης και εθεωρείτο απαραίτητο εφόδιο κάθε μορφωμένου, ουδέποτε έπαψε να καλλιεργείται στο Βυζάντιο και είναι γνωστό ότι άσκησε μεγάλη επίδραση σχεδόν σε όλα τα υπόλοιπα λογοτεχνικά είδη. Ωστόσο, τον 12ο αιώνα, κυρίως στην Κωνσταντινούπολη, η ύπαρξη και ο συνδυασμός διαφόρων παραγόντων συνετέλεσαν ώστε οι περισσότεροι λόγιοι της εποχής να ασχοληθούν συστηματικά ή ευκαιριακά με τη συγγραφή ρητορικών έργων.

Η πορεία των φιλοσοφικών, θεολογικών και γενικότερα πνευματικών αναζητήσεων στα τέλη του 11ου αιώνα, ιδιαίτερα του πλατωνιστή Ιωάννη Ιταλού, υπάτου των φιλοσόφων, και των μαθητών του, θεωρήθηκε επικίνδυνη για το δόγμα της επίσημης εκκλησίας και την ιδεολογία του κράτους και κατέληξε μεν στην πολύκροτη

*Οι προβληματισμοί και οι απόψεις που παρουσιάζονται στην εργασία αυτή υπήρξαν το θέμα δύο σεμιναριακών συναντήσεων στο πανεπιστήμιο Paris IV-Sorbonne, τον Μάρτιο 1998, στο πλαίσιο του σεμιναρίου του καθ. κ. Β. Flusin, τον οποίο ευχαριστώ για τη γόνιμη συζήτηση που μου προσέφερε.

1. Βλ. πρόχειρα στο κεφάλαιο περί Ρητορικής του Η. HUNGER, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, μτφρ. Ι. Β. Αναστασίου, τόμ. Α', Αθήνα 1987, 160-286.

δίκη και καταδίκη του Ιταλού και των υποστηρικτών του, αλλά αναμφίβολα ήταν και ένας από τους λόγους που οδήγησαν στην ενεργότερη συμμετοχή του αυτοκράτορα και της εκκλησίας στην πνευματική ζωή της πρωτεύουσας τον επόμενο αιώνα². Οι πολυάριθμες δίκες, οι απολογίες και οι διώξεις λογίων με την κατηγορία της αίρεσης που ακολούθησαν σε όλη τη διάρκεια του 12ου αιώνα αποτελούν βέβαιες ενδείξεις για την άσκηση ελέγχου στα πνευματικά πράγματα της πρωτεύουσας και συγχρόνως δείχνουν ότι οι φιλοσοφικές και θεολογικές συζητήσεις και αντιπαράθεσεις μεταξύ των λογίων συνεχίστηκαν σε όλη την περίοδο³. Από την άλλη μεριά, όμως, ο φόβος μιας ενδεχόμενης κατηγορίας για αίρεση⁴ πρέπει να συνέτεινε ώστε πολλοί άνθρωποι των γραμμάτων, συγγραφείς ή προστάτες λογίων, να στραφούν στην καλλιέργεια μιας πιο «ακίνδυνης» λογοτεχνίας, όπως είναι η επιδεικτική ρητορική.

Παράλληλα, είναι επίσης γεγονός ότι η δυναστεία των Κομνηνών και των Αγγέλων, συστηματικότερα από όσο οι αυτοκράτορες προηγούμενων εποχών, χρησιμοποίησαν τους ρήτορες για την προπαγάνδα της αυτοκρατορικής ιδεολογίας και την εξύψωση της εικόνας του βασιλεύοντος ηγεμόνα εντάσσοντας τη ρητορική

2. Η δίκη του Ιωάννη Ιταλού και οι συνέπειές της έχουν απασχολήσει πολλούς μελετητές. Βλ. ενδεικτικά P. E. STÉPHANOU, *Jean Italos Philosophe et humaniste*, Πάρις 1949 [OCA 134]· J. GOUILLARD *Le procès officiel de Jean l'Italien: les actes et leurs sous-entendus*, *TM* 9, 1985, 133-169· Ο ΙΔΙΟΣ, *Le synodikon de l'Orthodoxie: édition et commentaire*, *TM* 2, 1967, 188-202· L. CLUCAS, *The Trial of John Italos and the Crisis of Intellectual Values in Byzantium in the 11th Century*, Μόναχο 1981 [Miscellanea Byzantina Monacensia 26]· M. ANGOLD, *Church and Society in Byzantium under the Comneni 1081-1261*, Cambridge 1995, 50-54.

3. Βλ. R. BROWNING, *Enlightenment and Repression in Byzantium in the 11th and 12th centuries*, *Past and Present* 69, 1975, 15-19 (= Ο ΙΔΙΟΣ, *Studies on Byzantine History, Literature and Education*, Λονδίνο 1977, αρ. XV), ο οποίος υπολογίζει περίπου σε εικοσιπέντε τις δίκες εναντίον αιρετικών λογίων κατά τη διάρκεια της βασιλείας των Κομνηνών, χωρίς να συμπεριλαμβάνει εκείνες που στρέφονταν εναντίον των Βογομίλων (ό.π., 19). Βλ. επίσης A. KAZHDAN-Ann WHARTON EPSTEIN, *Change in Byzantine Culture in the 11th and 12th Centuries*, Berkeley, Los Angeles, London 1985, 158-163. P. MAGDALINO, *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge 1993, 276 κ.ε.· G. PODSKALSKY, *Theologie und Philosophie in Byzanz*, Μόναχο 1977 [Byzantinisches Archiv 15], 116 κ.ε.

4. Φαίνεται ότι με αρκετή ευκολία εκτοξεύονταν κατηγορίες για δήθεν υποστήριξη αιρετικών απόψεων, που, βέβαια, δεν οδηγούσαν όλες σε δίκη του κατηγορούμενου, όμως ανάγκαζαν τον κατηγορούμενο να απαντήσει στον επικριτή του. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Θεοδώρου Προδρόμου, ο οποίος στο ποίημα *Katà Baréως* απευθύνεται στη Σύνοδο για να υπερασπιστεί την Ορθοδοξία του και να ανασκευάσει την κατηγορία του αιρετικού που του προσέδωσε κάποιος μάλλον μοναχός ονόματι Βαρύς, επειδή σπούδαζε τη θύραθεν σοφία και μελετούσε τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη: W. HÖRANDNER, *Theodoros Prodromos. Historische Gedichte*, Βιέννη 1974 [Wiener Byzantinische Studien 11], 474-483, αρ. 59. Πβ. MAGDALINO, *Manuel*, 390-392.

στην αυτοκρατορική τελετουργία⁵. Κάθε γεγονός που συνδέεται με τον αυτοκράτορα ή την οικογένειά του (αναχωρήσεις και αφίξεις από εκστρατείες, επιμέρους νίκες, θρίαμβοι, γάμοι, γεννήσεις, θάνατοι κ.α.), συνοδεύονται πάντοτε από εκφωνήσεις λόγων επιπλέον, στις 6 Ιανουαρίου, εορτή των Θεοφανείων, ημέρα με έντονο συμβολικό χαρακτήρα που εύκολα συνδέεται με τον αυτοκράτορα, εκλεκτό του Θεού και επίγεια εικόνα του, ο αυτοκρατορικός ρήτορας, ο μαΐστωρ των ρητόρων, στο πλαίσιο της καθιερωμένης τελετής, πλέκει το εγκώμιο του μονάρχη εστιάζοντας το ενδιαφέρον του στην επικαιρότητα. Μετά από αυτόν ακολουθούν οι λόγοι και πολλών άλλων νεαρών ρητόρων⁶. Αντίστοιχα, το επίσιο εγκώμιο του πατριάρχη το Σάββατο του Λαζάρου από τον ίδιο ρήτορα και τους μαθητές του σε ειδική τελετή στο πατριαρχείο εντάσσεται επίσης στη προσπάθεια των Κομνηνών να προβάλλουν, για διάφορους λόγους, ισχυρή την εικόνα της εκκλησίας, που εκπροσωπεί, κατά κύριο λόγο, ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ενδεικτικό είναι ακόμα ότι το σώμα των δώδεκα *διδασκάλων* του πατριαρχείου, θεσμός που αναδείχθηκε και ενισχύθηκε με πρωτοβουλία του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού με στόχο τη σωστή ερμηνεία των Γραφών και τον έλεγχο των αιρέσεων, όπως αποδεικνύεται από τα έργα των *διδασκάλων*, τις γνωστές *διδασκαλίες*, στελεχώθηκε από ικανότατους ρήτορες⁷. Συχνά οι ίδιοι άνθρωποι υπηρετούν και την αυτοκρατορική προπαγάνδα, πολύ περισσότε-

5. MAGDALINO, *Manuel*, 413-470. Γενικά για τη σημασία και τη λειτουργία των αυτοκρατορικών πανηγυρικών, βλ. G. DENNIS, *Imperial Panegyric. Rhetoric and Reality*, στο H. MAGUIRE (επιμ. έκδ.), *Byzantine Court Culture from 829 to 1204*, Dumbarton Oaks Washington D.C. 1997, 131-140.

6. Η συνήθεια να εκφωνούνται λόγοι κατά την τελετή της εορτής των Θεοφανείων με τη συμμετοχή και μαθητών της ρητορικής ανάγεται στην εποχή του Κωνσταντίνου Μονομάχου. Ωστόσο, φαίνεται ότι ο επίσιος χαρακτήρας της καθιερώθηκε στην εποχή των Κομνηνών και των Αγγέλων. Για την αρχαιότερη μαρτυρία αυτής της συνήθειας βλ. *Théophylacte d'Achrida. Discours, Traités, Poésies I*, έκδ. P. GAUTIER, Θεσσαλονίκη 1980, 68 σημ. 3. Βλ. γενικότερα για το θέμα των ρητόρων και των σχέσεών τους με τον αυτοκράτορα την εποχή αυτή, *Grégoire Antiochos, Éloge du patriarche Basile Kamatéros*, έκδ. Marina LOUKAKI, Παρίσι 1996 [Byzantina Sorbonensia 13], 25 και σημ. 171-28.

7. Για το διάταγμα του αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, βλ. P. GAUTIER, *L'édit d'Alexis Ier Comnène sur la réforme du clergé*, *REB* 31, 1973, 165-201· P. MAGDALINO, *The Reform Edict of 1107*, στο Margaret MULLETT-D. SMYTHE (επιμ. έκδ.), *Alexios I Komnenos. Papers of the 2nd Belfast Byz. Intern. Coll. 1989*, Belfast 1996, 199-218. Για τον αριθμό, το έργο και τη ευρύτερη δραστηριότητα των διδασκάλων αυτών κατά τον 12ο αιώνα βλ. Β. ΚΑΤΣΑΡΟΣ, *Ιωάννης Κασταμονίτης. Συμβολή στη μελέτη του βίου, του έργου και της εποχής του*, Θεσσαλονίκη 1988 [Byzantiná κείμενα και μελέται 22], 182 κ.ε· P. MAGDALINO, *Manuel*, 325-328· Marina LOUKAKI, *Remarques sur le corps de douze didascales au XIIIe siècle*, στο *EΥΨΥΧΙΑ, Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler*, Παρίσι 1998 [Byzantina Sorbonensia 16], 427-438.

ρο μάλιστα όταν ο μαΐστωρ των ρητόρων συμβαίνει να είναι ταυτόχρονα και διδάσκαλος του πατριαρχείου⁸.

Από τα τέλη του 11ου και τον 12ο αιώνα, παρατηρούνται σοβαρές αλλαγές στη θέση, τη συμπεριφορά και το ρόλο των λογίων μέσα στην κοινωνία κυρίως της πρωτεύουσας. Όπως σημειώνει ο Α. Kazhdan, οι λόγιοι αρχίζουν να διακρίνονται ως ξεχωριστή επαγγελματική ομάδα⁹. Όχι μόνο είναι συχνά επιτυχημένοι καθηγητές σχολείων που αμείβονται από τους μαθητές τους, αλλά πολλοί προσφέρουν την ευγλωττία και τις γνώσεις τους στους αριστοκρατικούς κύκλους της πρωτεύουσας, με αντάλλαγμα χρήματα και φήμη. Οι σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ συγγραφέων και αριστοκρατών είναι διάφορες και πολύπλευρες¹⁰. Σε γενικές γραμμές μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: Σε μερικές περιπτώσεις η εξάρτηση είναι άμεση όταν π.χ. ένας λόγιος μπαίνει στην υπηρεσία ενός αξιωματούχου ως γραμματικός, συνήθως στην αρχή της σταδιοδρομίας του, πιστεύοντας ότι αυτό θα τον βοηθήσει να καταλάβει αργότερα κάποιο κρατικό ή εκκλησιαστικό λειτουργήμα. Άλλοτε, η σχέση είναι πιο χαλαρή: ο λόγιος έχει κερδίσει την εκτίμηση κάποιου ευγενούς, συχνάζει και συμμετέχει στα *θέατρα* που διοργανώνονται στο σπίτι του, αναλαμβάνει να γράψει κατά παραγγελία ή αφιερώνει διάφορα ποιήματά του σ' αυτόν.

8. J. DARROUZÉS, *Recherches sur les ΟΦΦΙΚΙΑ de l'Eglise byzantine*, Παρίσι 1970, 68-79
MAGDALINO, *Manuel*, 327 και σημ. 39 ΛΟΥΚΑΚΗ, *Grégoire Antiochos*, 8-9.

9. KAZHDAN, *Change*, 131.

10. Η εικόνα του λογίου που επέλεξε, ενίοτε με προτροπή του πατέρα του, την επίπονη και μακρόχρονη σπουδή και ενασχόληση με τα γράμματα, αλλά δεν κατορθώνει να κερδίσει ούτε τα απαραίτητα προς το ζην, ή ταλαιπωρείται ή θλίβεται συγκρίνοντας τον εαυτό του με τους χειρόνακτες και τους εμπόρους που πλουτίζουν είναι γνωστό και συχνά επαναλαμβανόμενο λογοτεχνικό θέμα, που εμφανίζεται με διάφορες παραλλαγές στα κείμενα της εποχής, έμμετρα και πεζά, της δημόδους αλλά και της λόγιας λογοτεχνίας. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως η μορφή του επαίτη φτωχού λογίου είναι ένας λογοτεχνικός τύπος, που δεν εκφράζει απαραίτητα και σε κάθε περίπτωση την πραγματική κατάσταση του συγγραφέα (βλ. και παρακάτω, σημ. 46). Ωστόσο, η συχνότητα με την οποία εμφανίζεται δείχνει ότι στην κοινωνία της εποχής ο λόγιος που επιδιώκει να αποκτήσει αυτάρκεια χάρη στη μόρφωσή του, την οποία βλέπει ως επάγγελμα και συγκρίνει τις απολαβές του με εκείνες των άλλων επαγγελματιών, είναι μια πραγματικότητα που δεν ξενίζει. Όταν μάλιστα τα κείμενα αυτά περιέχουν και αιτήματα για βοήθεια που απευθύνονται σε συγκεκριμένα ισχυρά πρόσωπα, είναι φανερό ότι ο συγγραφέας τους τουλάχιστον διατηρεί σχέσεις με τους αποδέκτες και περιμένει κάποιο αντάλλαγμα. Εν τούτοις, από τη μελέτη της σταδιοδρομίας πολλών λογίων της εποχής φαίνεται ότι απώτερος στόχος των περισσότερων ήταν να αποκτήσουν ένα αξίωμα μπαίνοντας στην εκκλησιαστική ή κρατική ιεραρχία. Βλ. για το θέμα R. BEATON, *The Rhetoric of Poverty: The Lives and Opinions of Theodore Prodromos*, *BMGS* 11, 1987, 1-28
MAGDALINO, *Manuel*, 340-342.

Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι δεν είναι καθόλου σπάνιο το ίδιο πρόσωπο να προσφέρει τους καρπούς των γνώσεών του και να διατηρεί σχέσεις με πολλούς¹¹.

Ο σπουδαιότερος πόλος έλξης των λογίων είναι βεβαίως το αυτοκρατορικό περιβάλλον. Εξάλλου, η αριστοκρατική κοινωνία της Κωνσταντινούπολης συνδέεται άμεσα με την αυτοκρατορική οικογένεια των Κομνηνών¹² και στενοί συγγενείς του αυτοκράτορα είναι συνήθως αυτοί που ενδιαφέρονται και καλλιεργούν τα γράμματα, διοργανώνουν *θέατρα* και προσφέρουν προστασία και βοήθεια στους λογίους που προτιμούν¹³. Αυτοί με τη σειρά τους γράφουν εγκωμιαστικούς και άλλους ευκαιριακούς λόγους για όλα τα μέλη της οικογένειας δοξάζοντας και αυξάνοντας το κύρος της. Το φαινόμενο, οπωσδήποτε, έχει άμεση σχέση με το γεγονός ότι οι Κομνηνοί επιδίωξαν να δημιουργήσουν συγγενικούς δεσμούς και να φέρουν στο προσκήνιο της πολιτικής και στρατιωτικής επικαιρότητας της εποχής τους μια νέα αριστοκρατία, τα μέλη της οποία είχαν ανάγκη την εξύψωση και την προβολή της εικόνας τους προς τα έξω¹⁴. Στο ίδιο απέβλεπαν και οι νεόπλουτοι έμποροι, τους οποίους δημιούργησε η σημαντική ανάπτυξη της εμπορικής οικονομίας την εποχή αυτή: πολλοί από αυτούς, παρατηρεί ο Magdalino, “επεδείκνυαν τον πλούτο τους αγοράζοντας βιβλία και μόρφωση”¹⁵.

Από τα παραπάνω ίσως δίνεται η εντύπωση ότι οι άνθρωποι που ασχολούνταν με τα γράμματα την εποχή αυτή ήταν ιδιαίτερα πολυάριθμοι. Η εντύπωση είναι απατηλή: παρατηρούμε ότι συχνά τα ίδια πρόσωπα, σε διάφορες φάσεις της ζωής τους, εμπλέκονται σε όλες τις περιπτώσεις και τις καταστάσεις που προαναφέρθηκαν, χωρίς να μπορούμε να διακρίνουμε τί από όλα αυτά επηρέασε περισσότερο τη συγγραφική δραστηριότητα και τις προτιμήσεις τους. Εν τέλει, το βέβαιο είναι ότι τον 12ο αιώνα, στην Κωνσταντινούπολη των Κομνηνών, είχε δημιουργηθεί το κατάλληλο περιβάλλον για την καλλιέργεια και την άνθηση της ρητορικής. Η προσεκτική μελέτη των έργων αυτών αποκαλύπτει στον υπομονετικό αναγνώστη ότι σημα-

11. MAGDALINO, *Manuel*, 342 κ.ε· Margaret MULLETT, *Aristocracy and Patronage in the Literary Circles of Comnenian Constantinople*, στο: M. ANGOLD (επιμ. έκδ.), *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*, Οξφόρδη 1984, 173-201.

12. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *L'évolution de l'organisation administrative de l'empire byzantin au XIe siècle (1025-1118)*, *TM* 6, 1976, 128· MAGDALINO, *Manuel*, 180 κ.ε.

13. Βλ. κατάλογο των αριστοκρατών που μαρτυρούνται ως προστάτες λογίων την εποχή του Μανουήλ Κομνηνού, MAGDALINO, *Manuel*, 343 κ.ε, 510-512. Βλ. ακόμη Elisabeth JEFFREYS, *The Sevastokratorissa Eirene as Literary Patroness: the Monk Iakovos*, *JÖB* 32/3, 1982, 63-72.

14. Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, *Social'nyj sostav gospodnyuščego klassa Vizantii XI-XII vv.* Μόσχα 1974, 142-185 (γαλλική περίληψη, Irène SORLIN, *TM* 6, 1976, 373-374).

15. MAGDALINO, *Manuel*, 340.

ντικό μέρος τους δεν είναι προϊόντα στείρας και επιφανειακής λογοτεχνικής παραγωγής αυλοκολάκων, αλλά, σε συνάρτηση με την παιδεία, τα ενδιαφέροντα, την προσωπική καλλιέργεια και το ταλέντο των συγγραφέων τους, αποτελούν γνήσια και ιδιαίτερα αξιόλογη λογοτεχνία.

Μέσα σ' αυτό το κλίμα μια σφοδρή αρνητική κριτική των ρητόρων της εποχής και των μεθόδων τους, εκφρασμένη μάλιστα από έναν άνθρωπο που ανήκει στο ίδιο περιβάλλον, τον Νικόλαο Καταφλώρον, οπωσδήποτε προκαλεί ενδιαφέρον. Ο Νικόλαος Καταφλώρον, μολονότι το όνομά του είναι γνωστό στην ιστορία της βυζαντινής λογοτεχνίας από την εποχή του Krumbacher¹⁶, εξακολουθεί να είναι μια μάλλον μυστηριώδης φυσιογνωμία των γραμμάτων του 12ου αιώνα. Φαίνεται ότι στην εποχή του υπήρξε διάσημος ως ρήτορας αλλά και ως δάσκαλος. Δυστυχώς όμως, αφενός μεν πέθανε σχετικά νέος και αφετέρου δεν είχε την τύχη το έργο του να συγκεντρωθεί και να αντιγραφεί, όπως έγινε με πολλούς άλλους λογίους της εποχής, όπως με τον Νικηφόρο Βασιλάκη, τον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης, τον Μιχαήλ Χωνιάτη, ακόμα και με τον μαθητή του Γρηγόριο Αντίοχο. Ήταν πιθανότατα συγγενής του Ευστάθιου Θεσσαλονίκης, που επωνομαζόταν «ο του Καταφλώρον», ίσως μάλιστα και δάσκαλός του¹⁷.

Σύμφωνα με τον επιτάφιο Λόγο που έγραψε γι' αυτόν ο Γρηγόριος Αντίοχος, ο Νικόλαος Καταφλώρον υπήρξε διαδοχικά *διδάσκαλος του Ἀποστόλου* και *οικουμενικός διδάσκαλος*, ενώ συγχρόνως κατείχε και το ανώτατο αξίωμα του *μαϊστωρος των ρητόρων*, του επίσημου δηλαδή ρήτορας του παλατιού. Πέθανε νέος, από ασθένεια, το 1160, ενώ επρόκειτο να χειροτονηθεί επίσκοπος, εξέλιξη επίσης πολύ συνηθισμένη για τους επιτυχημένους διδασκάλους του πατριαρχείου κατά την εποχή αυτή¹⁸. Με βεβαιότητα, λοιπόν, ανήκε κι αυτός στον κύκλο εκείνο

16. K. KRUMBACHER, *Ιστορία της βυζαντινής λογοτεχνίας*, μτφ. Γ. Σωτηριάδη, τομ. II, Αθήνα 1900, 131 και 134. Για τον Νικόλαο Καταφλώρον, βλ. επίσης P. WIRTH, Zu Nikolaos Kataphloros, *Classica et Mediaevalia* 21, 1960, 212-214· Ο ΙΔΙΟΣ, Nikolaos ó Καταφλώρον und nicht ó κατά Φλώρον, Eustathios ó τοῦ Καταφλώρον und nicht Eustathios ó τοῦ κατά Φλώρον, *BZ* 56, 1963, 235-236 = *Eustathiana*, Amsterdam 1980, 5-6· R. BROWNING, The Patriarchal School at Constantinople in the 12th century, *Byzantion* 33, 1963, 18-19· A. KAZHDAN, *Studies on Byzantine Literature of the 11th and 12th Centuries*, Cambridge, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney, Paris 1984, 117-119, 200, 218.

17. V. LAURENT, Kataphloros, patronyme supposé du métropolitain de Thessalonique Eustathe, *REB* 20, 1962, 220-221· KAZHDAN, ó.π., 117-119. Η συγκριτική μελέτη του μοναδικού κειμένου του Καταφλώρον με το έργο του Ευσταθίου πιστεύω ότι θα αποδείξει τη στενή πνευματική σχέση των δύο ανδρών.

18. Γρηγόριος Αντίοχος, Επιτάφιος στον Νικόλαο Καταφλώρον, έκδ. Α ΣΙΔΕΡΑΣ, *25 Ανέκδοτοι βυζαντινοί επιτάφιοι*, Θεσσαλονίκη 1991, 53-74.

των λογίων της Κωνσταντινούπολης, όπου συμμετέχουν, κληρικοί στη πλειοψηφία, αξιωματούχοι του πατριαρχείου, και ο οποίος κυριαρχεί στην πολιτιστική ζωή της πρωτεύουσας ελέγχοντας σε μεγάλο βαθμό την παιδεία και υπηρετώντας την πολιτική και θρησκευτική ιδεολογία του κράτους. Την πληροφορία για τη ρητορική του δραστηριότητα και την εκτίμηση που είχαν γι' αυτόν οι σύγχρονοί του επιβεβαιώνει και ο ίδιος ο Καταφλώρον στο μοναδικό έργο που μας έχει σωθεί. Αναφέρει ότι σε νεαρή ηλικία σπούδασε και εντρυφήσε στη ρητορική και μολονότι εκείνος πιστεύει ότι από τα έργα του έλειπε η κομψότητα, η γλυκύτητα και η χάρη και ήταν μάλλον δυσνόητα για τους πολλούς, ωστόσο, όταν ως νεαρός ρήτορας εγκωμίασε τον πατριάρχη, προκάλεσε το θαυμασμό των ακροατών του και στη συνέχεια η ρητορική του άνοιξε την είσοδο στα ανάκτορα¹⁹.

Το μοναδικό αυτό έργο του Νικολάου Καταφλώρον παρουσιάζει όμως γενικότερο ενδιαφέρον. Πρόκειται για εκτενές εγκώμιο ενός διοικητή Ελλάδος, το οποίο στέλνει ο Καταφλώρον ως επιστολή από την Κωνσταντινούπολη στην Αθήνα. Παραδίδεται από ένα μόνο χειρόγραφο, τον περίφημο κώδικα *Scorialensis* Y II 10 (265) στα φύλλα 324-337²⁰ και είναι εξαιρετικό δείγμα της πιο «μπαρόκ» ρητορικής του 12ου αιώνα. Γράφτηκε οπωσδήποτε μετά το 1134, έτος θανάτου της συζύγου του Ιωάννη Κομνηνού Ειρήνης της Ουγγρικής, την οποία μνημονεύει και θρηνεί ο συγγραφέας, και πριν από το 1160, έτος θανάτου του Καταφλώρον, που συμπίπτει με το θάνατο μιας άλλης αυτοκράτειρας, της πρώτης συζύγου του Μανουήλ Κομνηνού²¹.

Το περιεχόμενο του κειμένου έχει εν συντομία ως εξής: Μετά το προσοίμιο, το οποίο είναι πράγματι εντυπωσιακό και θα αναφερθούμε σ' αυτό παρακάτω, ο συγγραφέας επαινεί εκτενώς την οικογένεια του διοικητή· ο πατέρας του ήταν όμορφος, εξαιρετικός ιππέας και κυνηγός, σύχναζε στο αυτοκρατορικό παλάτι. Η μητέρα του διακρινόταν για την ευσέβειά της, το σεβασμό προς τους μοναχούς και τις ευεργεσίες της προς τους φτωχούς και τους δυστυχείς· ακολουθεί ένας ψόγος της γυναικείας φιλαρέσκειας που με το θάνατο του σώματος αποδεικνύεται ανώφελη. Η ψυχή της μητέρας ώδευσε προς τον ουρανό αφήνοντας στη γη ένα λιπόσαρκο και καταπονημένο από την πνευματική άσκηση σώμα που δεν έδωσε με τη σήψη του τροφή στα σκουλήκια. Ο ρήτορας επαινεί στη συνέχεια τα παιδιά που προήλ-

19. Scor. Y II 10 (265) ff. 326r-v.

20. DE ANDRÉS, *Catalogo de los Codices Griegos de la Real Biblioteca de el Escorial*, II, Μαδρίτη 1965, 126 BROWNING, *Patriarchal School*, 18-19. Ετοιμάζω σχολιασμένη έκδοση του κειμένου που πρόκειται σύντομα να δημοσιευθεί.

21. Ο MAGDALINO, *Manuel*, 336, χρονολογεί το έργο περί το 1150. Επιφυλάσσομαι να συζητήσω εκτενέστερα το θέμα της χρονολόγησης αυτής στην έκδοση του κειμένου.

θαν από αυτόν τον γάμο, τις αδελφές του διοικητή, οι οποίες όλες αφιερώθηκαν στο Θεό, έγιναν δηλαδή μοναχές, και έναν αδελφό στρατιωτικό, που πέθανε πολύ νέος αφήνοντας γυναίκα και παιδιά, τον οποίον ο συγγραφέας θρηνεί. Έπειτα, ο λόγος στρέφεται στον αποδέκτη. Πληροφορούμαστε με λεπτομέρεια τα στάδια της εκπαίδευσής του, που περιλάμβανε τα γνωστά μαθήματα της τρίτης και της τετρακτύος. Πολύ νέος έγινε μέλος της Συγκλήτου και νυμφεύθηκε μια όμορφη κοπέλα από το παλάτι, για την οποία ο ρήτορας συνθέτει ένα σύντομο επιθαλάμιο. Υπήρξε στενός συνεργάτης της αυτοκράτειρας Ειρήνης, συζύγου του Ιωάννη Κομνηνού, την οποία βοήθησε στην ανέγερση της μονής του Παντοκράτορος. Οι αρετές που επέδειξε εκείνη την περίοδο ήσαν προμήνυμα της μετέπειτα σταδιοδρομίας του. Μετά το θάνατο της Ειρήνης, στην οποία αφιερώνει επίσης λίγα θρηνητικά λόγια ο συγγραφέας, ο αυτοκράτορας, αναγνωρίζοντας τις υπηρεσίες προς τη σύζυγό του, τον διορίζει διοικητή Ελλάδος με το αξίωμα του δούκα. Στη συνέχεια ο ρήτορας περιγράφει με τα μελανότερα χρώματα την κατάσταση του πληθυσμού της περιοχής εξ αιτίας των ληστρικών φόρων που επέβαλλαν οι μέχρι τότε δημόσιοι λειτουργοί στους φτωχούς καλλιεργητές. Ο νέος διοικητής διακρίνεται για τη δικαιοσύνη του, την γενναιοψυχία του προς τις χήρες και τα ορφανά, τη φροντίδα του για τις εκκλησίες και τα μοναστήρια. Με αυτόν τον τρόπο αποδεικνύεται καλός υπηρέτης του αυτοκράτορα, ο οποίος του απευθύνει επιστολές ζητώντας του να ενεργήσει ως εξισωτής, να προεδρεύσει σε δικαστήρια και να απονεμίσει δικαιοσύνη, να προχωρήσει σε στρατείες ή να επιβλέψει την κατασκευή πολεμικών πλοίων. Αυτό το τελευταίο θέμα δίνει αφορμή στον ρήτορα να περιγράψει μια ναυμαχία, στην οποία συμμετέχουν με λαμπρά αποτελέσματα τα πλοία που έστειλε ο διοικητής. Όλος ο κόσμος γνωρίζει και δοξάζει τα κατορθώματα του άρχοντα, ο οποίος, ωστόσο, συνεχίζει με σωφροσύνη να ζει λιτοδίαιτα. Ο λόγος πλησιάζει προς το τέλος του· ο ρήτορας δηλώνει ότι επέλεξε πολυάριθμες ιστορίες από την αρχαιότητα και με επιδεξιότητα τις προσάρμοσε στην προσωπικότητα και το έργο του αποδέκτη. Τον συγκρίνει με το λιοντάρι που όταν περπατά, κρατά κρυμμένα τα νύχια του για να διατηρούνται πάντα κοφτερά. Κατά τον ίδιο τρόπο ο άρχοντας δεν προβάλλει και δεν εκθέτει το μεγαλείο του. Ωστόσο, κάποτε έθελγε με την ευγνωμία του την ακοή του αυτοκράτορα και ο ρήτορας τώρα τον παρακαλεί να του προσφέρει την αναζωογονητική χάρη του λόγου του και να του περιγράψει τι έχει απομείνει στην Αθήνα από την αρχαία της δόξα. Καταλήγει με ευχές για τη μακροζωία και την ευημερία του διοικητή.

Το κείμενο είναι υπόδειγμα ρητορικού Λόγου, που ακολουθεί το μενάνδρειο πρότυπο εγκωμίου, στο οποίο ο ρήτορας με επιδεξιότητα ενσωματώνει και άλλα επι-

μέρους ρητορικά είδη, όπως επιθαλάμιους, μονωδίες, εκφράσεις κ.α.²². Όπως παραδέχεται και ο ίδιος ο συγγραφέας, ο Λόγος του βρίθεται από δάνεια προγενέστερων λογοτεχνικών και βιβλικών κειμένων και πολυάριθμες είναι οι αναφορές σε ανέκδοτα, ιστορίες και θεωρίες του αρχαίου κόσμου. Το έργο, χωρίς αμφιβολία, στέλνεται ως δώρο στον αποδέκτη, σύμφωνα με τη βυζαντινή αντίληψη· είναι ένα κομποτέχνημα λόγου και ο δημιουργός του γνωρίζει ότι ο παραλήπτης έχει τις ικανότητες να το εκτιμήσει.

Λαμβάνοντας υπόψιν τα παραπάνω, το προοίμιο του Λόγου και οι απόψεις για τη ρητορική που εκφράζει σ' αυτό ο συγγραφέας, πιστεύω ότι αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα. Ο Λόγος αρχίζει εντυπωσιακά με την περιγραφή, την έκφραση, ενός έργου τέχνης που παρουσιάζει τον Ερμή με τις Χάριτες, προσωποποίηση του αποδέκτη²³. Την ευφορία του πρώτου αυτού μέρους διαδέχεται μια μεγάλη αντίθεση. Ο ρήτορας, ακολουθώντας πάντοτε το μενάνδρειο πρότυπο, αναπτύσσει το θέμα της δικής του αδυναμίας να εγκωμιάσει τον αποδέκτη όπως του αξίζει. Η ομολογία της προσωπικής του ρητορικής ισχύος και η αυστηρή κριτική των δικών του έργων γίνεται αφορμή για να αρχίσει ένας λίβελλος εναντίον των ρητόρων της Κωνσταντινούπολης, των μεθόδων που ακολουθούν στη συγγραφή των έργων τους, των σχέσεων τους με τους ευγενείς και της εν γένει συμπεριφοράς τους μέσα στη πόλη²⁴.

22. Βλ. ΜΕΝΑΝΔΡΟΣ, *Περί επιδεικτικῶν*, έκδ. D. A. RUSSELL-N. G. WILSON, *Menander Rhetor*, Οξφόρδη 1981, ειδικότερα το κεφάλαιο Περί βασιλικῶν ἐγκωμίου, 76-94.

23. Η έκφραση αυτή σχολιάστηκε διεξοδικά στην Ημερίδα εις μνήμην της Θεώνης Μπαζαίου-Barabas που οργανώθηκε από το Ινστιτούτο Βυζαντινῶν Ερευνῶν/ΕΙΕ (Αθήνα, Ιανουάριος 1998).

24. Scor. Υ II 10 (265) ff. 324-325v.

ΚΕΙΜΕΝΟ

(f. 325) Ἐμοὶ μὲν οὖν ἰσχνὰ τὰ τῆς ῥητορικῆς καὶ ἀτεχνῶς ἴχνη καὶ μόνον
λεπτὰ, τὸ δ' ἀπὸ ταύτης στωμύλον οὐκ εὐχαρὶ οὐδὲ τρανὲς πρὸς πολλῶν ἀκοῆς εἶτε
μὴν δημοκόπον καὶ κάρχαρον. Τὸ δὲ κομωτικὸν τῶν ὀνομάτων καὶ περιέργον
τοῦτο καὶ τὸ ἐπίβουλον κάλλος ἐσμίλειται μὲν ἱκανῶς ἴσως καὶ παρ' ἡμῖν καὶ φυλο-
5 κρινεῖται καὶ ἡ φυλετικὴ τοῦ λόγου φύσσις καὶ ἐπισκευὴ καὶ τὰ στιλπνὰ καὶ
ὕδερικὰ τῶν ὀνομάτων καὶ τῆς λέξεως ὁ ἐξουχισμὸς καί, ἵνα καθ' ἑαυτοῦ φέρων
γράμμα νέος Βελλεροφόντης τὴν ἐμὴν ἀναξαίνω σαπρίαν, οὐκ ἄζηλον ἀφῆκα τὸ
περιπτόν τούτου τοῦ λόγου καὶ οἷον ἐπιπεριμμένον τῷ φύκει καὶ ἀπόζον μέθης
μᾶλλον ἢ μύρων. Ἄλλ' ἡ καθ' ἡμᾶς δωδεκάς αὕτη τῶν σοφιστῶν, ὁ Βυζάντιος ἵνα
10 μὴ λέγω ὁ χιλιοστὸς καὶ μυριάλεκτος σύλλογος, λάβρα μὲν ἀγορεύει καὶ δαιμονίως
τὰ ἐς τὴν τέχνην στωμύλλεται καὶ ἐπιστοιβάζεται τὰ κομψὰ τῆς ῥητορικῆς ὥσει
νιφάδας κατὰ τὸν τῆς Ἰλιάδος πολύμπτιν, ἔστι δὲ οὐκ ἀφαμαρτοεπὴς κατὰ τὸν
ἕτερον Λάκωνα. Καὶ ἀξυμφανέσιν ἤδη καὶ ἀμυδροῖς τοῖς ἴχνεσι τοῦ πολιτικοῦ
Δημοσθένους καὶ τοῦ γέροντος Πλάτωνος εὐφυῶς ἐπιβάλλει καὶ ἐλλάμπεται μὲν
15 κατὰ τὸν ἐπιδεικτικὸν Ἰσοκράτην, κατὰ δὲ τὸν Ἴωνα συγγραφέα σεμνῇ γλυκύτητι
καταγλυκαίνει τοῦ λόγου τὸ πρόσωπον. Οὕτως εἰσὶ τεράστιοι σοφισταὶ καὶ κυβιστὰὶ
λόγων δαιμόνιοι. Καὶ πολυτοκοῦσι μὲν κατὰ τοὺς λαγφούς, εὐτοκοῦσι δὲ κατὰ τὰς
ἀπδόνας λαλίστατα καὶ αἰμύλα γεννῶντες ἀπὸ ῥητορικῆς, ἃ καὶ ὅταν ἴδωσιν οἱ
ἄνθρωποι, ξεναγοῦσι μὲν παρὰ τὰς οἰκίας καὶ θύραις ὄλαις ἀνίσχουσι τὴν εἰσφοί-
20 πσιν, καὶ οὐ κατὰ τὰς χελιδόνας (f. 325^v) αὐτοῖς ἀνεώγαται τὰ δωμάτια, ἀλλ' ὡς
τοῖς Αἰγυπτίοις τοὺς ἠλιουπολίτας λέγουσι φοίνικας. Τὰ δὲ ξεναγηθέντα περιλα-
λοῦσι μὲν καὶ τὰς τραπέζας, περιλαλοῦσι δὲ τὰς οἰκίας καὶ κατὰδουσι τῶν τοίχων
καὶ τῶν ἐπαύλεων. Οὕτως εἰσὶν αἰμύλα καὶ ἐφορκά, ὡς καὶ κυδροῦσθαι τοὺς ἀνθρώ-
πους ἐπὶ τούτοις, κυδροῦσθαι δὲ καὶ τὴν πόλιν καὶ ἀβρύνεσθαι τῇ λαλιᾷ καὶ κινδυ-

4 ὑμῖν

3-4 τὸ δὲ κομωτικὸν... κάλλος; cf. Hermog. De ideis 1.12; 2.10 = Rabe 297.26-298.2; 384.8-9; Suda K 2014 Adler; Anonym. in Arist. Art. Rhet. 160.20-21= CAG 21.2, 160 || 6 ὕδερικὰ τῶν ὀνομάτων; cf. Greg. Nyss. Ref.conf.Eunom. 54.20 || 6-8 τῆς λέξεως ὁ ἐξουχισμὸς... τὸ περιπτόν τούτου τοῦ λόγου; cf. Greg. Nyss. Cont. Eunom. 1.1.481.24-25 || 6-7 καθ' ἑαυτοῦ... Βελλεροφόντης; Hom. Z 168-170; Zenob. II 87; Diog. V 45= CPG I 54, 261 || 7 ἀναξαίνω σαπρίαν; cf. Greg. Naz. Or.6 = PG 35.725B || 8-9 ἐπιπεριμμένον τῷ φύκει... μύρων; cf. Luc. De merc.cond. 33; Hist. cosc. 8; Bis accus. 31; Themist.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Η δική μου μεν ρητορική ικανότητα είναι βέβαια ισχνή, μονάχα ίχνη κι αυτά ακνά, η φλυαρία της δεν είναι ευχάριστη ούτε βροντερή για να την ακούν πολλοί ή δημαγωγική και ορμητική. Κι ίσως τον καλλωπισμό και την ακρίβεια των λέξεων και το δόλιο κάλλος τα επεξεργάτηκα κι εγώ αρκετά, και ξεχωρίζει και η οργάνωση και διόγκωση του λόγου που ταιριάζει στο είδος και η στιλπνότητα και το υδρωπικό φούσκωμα των ονομάτων και η εκζήτηση των λέξεων και, αναμοχλεύοντας τη σαπίλα μου, σαν νέος Βελλεροφόντης που φέρνει γράμμα εναντίον του εαυτού του, δεν άφησα τον λόγο αυτόν χωρίς αξιοζήλευτο ψιμύθι, σαν να έχει τριφτεί με φύκια και να αποπνέει πιο πολύ κρασίλα παρά ευωδία. Αλλά αυτή η δική μας δωδεκάδα των ρητόρων, ο Κωνσταντινουπολίτικος για να μην πω ο χιλιάριθμος και μυριολάλητος σύλλογος, λάβρα μεν αγορεύει και δαιμόνια φλυαρεί με τέχνη και στοιβάζει τα κομποτεχνήματα της ρητορικής σαν νιφάδες, όπως ο πολυμήχανος της Ιλιάδας, δεν αποτυγχάνει όμως στο σκοπό των λόγων της όπως ο άλλος Λάκων. Και προχωρεί επιδέξια στα χνάρια τα ήδη αφανή καθ' αμυδρά του πολιτικού Δημοσθένη και του γέροντα Πλάτωνα και διακρίνεται μεν όπως ο επιδεικτικός Ισοκράτης, σαν τον Ίωνα δε συγγραφέα γλυκαίνει το πρόσωπο του λόγου με ευγενική γλυκύτητα. Έτσι γίνονται σπουδαίοι ρήτορες και δαιμόνιοι ακροβάτες λόγων. Και γεννούν πολλά παιδιά σαν τους λαγούς, αλλά και όμορφα σαν τα απδόνια, λαλίστατα και κολακευτικά τέκνα της ρητορικής, που όταν τα δούν οι άνθρωποι, τους φιλοξενούν στα σπίτια τους και με ορθάνοιχτες πόρτες τους υποδέχονται και δεν ανοίγουν τα δωμάτιά τους σαν να πρόκειται να μπουν τα χελιδόνια, αλλά με τον τρόπο που λέγεται ότι οι Αιγύπτιοι υποδέχονταν τους ηλιουπολίτες φοίνικες. Αυτοί περιγράφουν τα τραπέζια και όσα τους έδειξαν, περιγράφουν τα σπίτια και τραγουδούν για τους τοίχους

Or. 28 341b=Downey-Norman II 170 || 10 λάβρα μεν αγορεύει: Eustath. Comm. Hom. II. (Ψ 478)=Van der Valk IV 768.5 || 11-13 ὥσει νιφάδας... Λάκωνα: Hom. Γ 215-216; 222-223 || 13-16 τοῖς ἴχνεσι... καταγλυκαίνει τοῦ λόγου τὸ πρόσωπον: Luc. Rhet. praec. 9; cf. Hermogen. De ideis 2.10; 2.11; 2.12 =Rabe 380; 386sq; 397; 408 || 16-17 κυβισταὶ λόγων: Greg. Naz. Or. 27 1.13A=Gallay, 72 || 17 πολυτοκοῦσι μὲν κατὰ τοὺς λαγούς: Greg. Nyss. De sanc. Theod. 66.23-67.1 Cavarinos || 20 οὐ κατὰ τὰς χελιδόνας... τὰ δωμάτια: cf. Pythagor. Test. et fragm. c 6.15; Porphy. Vit. Pythag. 42.13 || 21 τοῖς Αἰγυπτίοις ... φοίνικας: cf. Aelian. Nat. anim. VI, 58; Apost. XVII 91= CPG II 713-714 || 24 κυδροῦσθαι καὶ...ἄβρύνεσθαι: cf. Them. Or. 28 341c=Downey-Norman II 170.

25 νεύει τὸ πρᾶγμα τῆς ἐπιβολῆς ἐπίτασις γίνεσθαι. Οἱ δὲ πατέρες τούτων, οἱ ῥήτορες, ἔτι μᾶλλον τὰ σφῶν παιδία, τοὺς λόγους, βοστρυχίζουσι εὐφυῶς καὶ κτενίζουσι καὶ ἐπικεφαλίδας αὐτοῖς ἐξ ἀκηράτου καταχρυσουῖσι καὶ ἀσκοῦσι τοῖς λόγοις καὶ ψέλια καὶ στρεπτά καὶ ἐμβάδας ἀργύρω καὶ χρυσίῳ στρεπτάς καὶ ἐκ σαπφείρου τούτοις ἀρτιῶσιν ἐνώτια καὶ συνόλως ἀπτικουργῶ τῇ στολῇ τὰ σφῶν παιδία στολίζουσι. 30 Καὶ ἐπιτρίβουσι μὲν τὰ πρόσωπα τῶν παίδων, εἴτουν τῶν λόγων, καὶ ἐν λιθοστεφάνῳ περιδοῦσι τὰς κόμας καὶ ἐκκαθαίρουσι τοὺς ὀδόντας, ὡς μὴδ' ἐς αὐτὰ τὰ ἐντὸς καὶ κρυπτὰ δοκοῖεν δυσσοιώνιστα, ἀλλ' ὑπερρυφῶσι καὶ ἀκριβῶς ἠγαλματωμένα ταῖς χάρισι θάλλουσι.

Ταυτὶ τε γοῦν οὕτω δρῶσιν οἱ πατέρες οἱ ῥήτορες περὶ τὰ σφῶν ἔκγονα καὶ 35 ἅπτα ἄλλα πλείονα τούτων καὶ μήκιστα, ἅπερ οὐδ' ἂν αὐτὸς εὐφημεῖν ἔχω οὐδ' ἂν τις Πρωτεὺς Φάριος ἢ κόθορνος μεθαρμοζόμενος πρὸς τὰ πράγματα. Κἀγὼ μὲν οὐδὲν φαῦλον τοὺς ἀνθρώπους ἤθελον λέγειν, οὐ μὰ τὴν ἡμετέραν φιλοσοφίαν οὐδὲν, ἀλλ' εἰ μὴ τὴν ἀλήθειαν ἐρῶ. Δέδοικα καὶ σὲ καὶ τὸ σύνθημα καὶ τὴν ἀποζύγωσιν τῶν θυρῶν. Ὅτι μὲν γὰρ ἀσκοῦσι τοιαύτην περιεργίαν καὶ τεχνειάν κάλ- 40 λους οἱ ἄνθρωποι, οὐκ ἂν ποτε σταῖν διὰ θαύματος ἄγων καὶ ἐπιτιμῶν ἐμαυτῷ μὴ τοιαῦτα τεχνιτευομένῳ τὰ περὶ λόγους, τὸ δ' ὅτι τυμβωρυχοῦσιν εἰς τοῦμφανὲς οἱ μάκαρες ῥήτορες οὗτοι καὶ ἀνορύττουσι τοὺς νεκροὺς καὶ σκυλεύουσι καὶ ἀπὸ τῶν τάφων ἀναλέγονται τὰ ἱμάτια τοῦ λόγου καὶ τὸν πρόλοιπον κόσμον, διημερεύοντες πρὸς ταῖς θήκαις οἱ κωμωδοῦμενοι σοροδαίμονες καὶ κατὰ τοὺς γῦπας ἢ κόρακας 45 ὅλοις ῥάμφεσι τὰ τῶν τεθνεώτων ἀρπάζουσι ἀμύσσοντες, εἰ δοκεῖ, καὶ τοῖς ὄνυξι καὶ ἐς ἀλλήλους περὶ τῶν πτωσιμαίων διαγωνιζόμενοι, τοῦτο καινὸν μὲν οὐ πάνυ τι ἀρχαία γὰρ ἢ νόσος καὶ ἡμετέρα καὶ οὕτως ὕπουλος καὶ κακοήθης καὶ πολὺν ἔχουσα γάργαλον καὶ οἶον ἀντικρυς ἢ λέπρα τῆς ψώρας, ὡς μικροῦ καὶ τῇ ῥητορικῇ σύντροφος γενέσθαι καὶ πάνδημος. Τὸ δ' ὅτι τοῖς τῶν νεκρῶν ἐναβρύνονται τούτοις καὶ ἐπ' ἐκκλησίας κλέπτας αὐτοὺς ἀναβοῶνται καὶ σκυλευτὰς καὶ περὶ μέσα τὰ 50 θέατρα τὰ νυκτὸς θεατρίζουσι κλέμματα, τοῦτο τῶν ἀνθρώπων ἐγὼ θαυμάζω καὶ οὐκ ἂν ποτε σταῖν ἐμαυτῷ περὶ τούτου κοινολογούμενος.

32 δοκῶεν || 50 αὐτοὺς

26 τοὺς λόγους βοστρυχίζουσι: Procl. Comm.in Plat. rem.public. I 65 || 28 καὶ ψέλια καὶ στρεπτά: Plut. Artax. 15.2.4; App.Libyc. 296.2 || 36 Πρωτεὺς Φάριος: cf. Philostr. Vit. sophist. 2. 592= Kayser II 96.19-21 || 36 κόθορνος μεθαρμοζόμενος: Zenob. III 93; Diog. IV 72; Greg.Cypr.Leid.II 12; Apost.VIII 8= CPG I 81, 242; II 69, 426 || 38-39 ἀποζύγωσιν τῶν θυρῶν: Ann.Comn. 2. 5.4; 8.3.3; 14.6.5 || 42 ἀνορύττουσι τοὺς νεκροὺς: cf. Luc. Rhet. praec. 10 || 44 κωμωδοῦμενοι σοροδαίμονες: Comica adesp. Fragm. 1151.1 || 44-45 κατὰ τοὺς γῦπας ἢ κόρακας... ἀρπάζουσι: cf. Schol.in aves (schol. vet.) v. 1346.1 || 51 τὰ νυκτὸς... κλέμματα: Gen. 31.39

και τις επαύλεις. Τόσο είναι [τα λόγια τους] κολακευτικά και ελκυστικά, ώστε οι άνθρωποι υπερηφανεύονται γι' αυτά, υπερηφανεύεται και η πόλη και καυχιέται για τη φήμη και εξ αιτίας της επιβολής το φαινόμενο κινδυνεύει να φτάσει σε παροξυσμό. Οι πατέρες τους, οι ρήτορες, βουρτσίζουν και χτενίζουν έξυπνα ακόμη περισσότερο τα παιδιά τους, τους λόγους, και χρυσώνουν γι' αυτά προμετωπίδες από απόφιο χρυσάφι και τους βάζουν και βραχιόλια και περιδέραια και παπούτσια κλωσμένα με ασήμι και χρυσάφι και τους κρεμούν ζαφειρένια σκουλαρίκια και γενικά στολίζουν τα παιδιά τους με απικοφτιαγμένη στολή. Ακόμη φτιασιδώνουν τα πρόσωπα των παιδιών, δηλαδή των λόγων, και περιδένουν τα μαλλιά με στεφάνι από πολύτιμες πέτρες και τους καθαρίζουν τα δόντια, ώστε ακόμη και όσα είναι μέσα και κρυμμένα να μην προμηνύουν κανένα κακό σημάδι, αλλά να σφύζουν υπερβολικά από καλοζωία και σμιλεμένα με ακρίβεια να έχουν άφθονες τις χάρες.

Έτσι, λοιπόν, αυτά κάνουν οι πατέρες οι ρήτορες για τα παιδιά τους και άλλα ακόμα περισσότερα και εκτενέστερα, για τα οποία δεν θα μπορούσα ούτε ο ίδιος να μιλήσω επαινετικά ούτε και κάποιος Πρωτέας Φάριος ή κόθορνος που αλλάζει ανάλογα με την περίσταση. Και εγώ μ'εν δεν ήθελα να πω για τους ανθρώπους κανένα ψέμμα, όχι μα τη πίστη μας, λέω μόνο την αλήθεια. Φοβάμαι και εσένα και το σύνθημα και την απομάκρυνση από τις θύρες. Διότι δεν θα με εξέπληττε βέβαια το γεγονός ότι οι άνθρωποι ασχολούνται συστηματικά με αυτήν την υπερβολική επεξεργασία και τεχνουργία του κάλλους και θα επιτιμούσα τον εαυτό μου που δεν επεξεργάζεται με ανάλογο τρόπο τους λόγους, το γεγονός όμως ότι οι ευδαίμονες αυτοί ρήτορες τυμβωρυχούν στα φανερά και ξεθάβουν τους νεκρούς και τους λεπυλάτουν και από τους τάφους συλλέγουν τα μάτια του λόγου και τον υπόλοιπο διάκοσμο, περνώντας όλη την ημέρα αυτά τα γεροφαντάσματα της κωμωδίας μπροστά στις λάρνακες, και σαν τους γύπες ή τα κοράκια αρπάζουν με το ράμφος τους τα πράγματα των νεκρών ξεσκίζοντας, αν χρειάζεται, και με τα νύχια και συναγωνιζόμενοι μεταξύ τους γι' αυτά που προέρχονται από τα πτώματα, αυτό δεν είναι καθόλου καινούργιο· γιατί έχουμε την ασθένεια από πολύ παλιά και είναι τόσο ύπουλη και κακοήθης και τόσο δελεαστική, ώστε να έχει γίνει σχεδόν κοινή σύντροφος της ρητορικής, όπως πραγματικά η λέπρα με την ψώρα. Το ότι όμως καμαρώνουν με αυτά τα πράγματα των νεκρών και στις εκκλησίες διατυμπανίζουν ότι είναι κλέφτες και σκυλευτές και στη μέση των *θεάτρων* επιδεικνύουν τα κλοπιμαία της νύχτας, μ' αυτή [την πράξη] των ανθρώπων εκπλήσσομαι και δεν θα σταματήσω να μιλώ σε όλους γι' αυτήν.

Η θεωρητική συζήτηση γύρω από τη ρητορική και τους ρήτορες δεν είναι, βέβαια, δημιούργημα του Βυζαντίου· ανάγεται στην αρχαιότητα. Οι απόψεις του Πλάτωνα που δεν την αναγνώριζε ως τέχνη, αλλά την ταύτιζε με την κολακεία και τη συνέκρινε με την κομμωτική²⁵, έδωσαν αφορμή να συνταχθούν πολυάριθμα έργα και σχόλια υπέρ ή κατά των θέσεών του, ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζει η απάντηση του Αίλιου Αριστείδη²⁶, που και αυτή με τη σειρά της σχολιάστηκε ευνοϊκά ή αρνητικά²⁷. Ακόμη, είναι γνωστό ότι η μεγάλη ανάπτυξη που γνώρισε ο επιδεικτικός λόγος και παράλληλα η εξάπλωση του ασιατισμού στη ρητορική της ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής γνώρισαν διάφορες επικρίσεις από συγγραφείς της δεύτερης σοφιστικής. Με σκωπική διάθεση ο Λουκιανός στο *Ρητόρων διδάσκαλος* και στον *Λεξιφάνη* σπλητεύει την αμάθεια, την επίδειξη, τη λεξιλαγνεία και την εκζήτηση ρητόρων της εποχής του που με αυτόν τον τρόπο έχουν κερδίσει φήμη και δόξα σπουδαίων συγγραφέων²⁸. Αρνητική είναι επίσης η στάση του απέναντι στη ρητορική και στον *Παράσιτο*, όπου οι ρήτορες παρουσιάζονται ως άνανδροι και δειλοί στον πόλεμο, συκοφάντες, φιλοκρήματοι, φιλόδοξοι και κόλακες²⁹. Ως πάνδημη γυναίκα που φτιασιδώνεται και χαριεντίζεται παρουσιάζει τη ρητορική στο *Δις κατηγορούμενος ἢ Ζεύς*³⁰. Δύο αιώνες περίπου αργότερα, ο Θεμίστιος, στην *Ἐπι*

25. Βλ. κυρίως Πλάτων, *Γοργίας* 46 a-b.

26. ΑΙΛΙΟΣ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ, *Πρὸς Πλάτωνα Ὑπὲρ Ρητορικῆς Λόγοι Α-Β*: Ὑπὲρ τῶν τεττάρων Πρὸς Καπίωνα, έκδ. C. A. BEHR, P. Aelii Aristidis, *Opera quae exstant omnia*, I 2: I 3, Leiden 1978.

27. Πβ. για παράδειγμα τα Προλεγόμενα του Σωπάτρου στους “περί Ρητορικής” λόγους του Αίλιου Αριστείδη, τό έργο *Πρὸς Ρήτορας* του Σέξτου Εμπειρικού, τα Υπομνήματα του Ολυμπιοδώρου στον Γοργία του Πλάτωνα ή τα σχόλια του Φωτίου (*Βιβλιοθήκη*, κώδ. 247) για το έργο αυτό του Αίλιου Αριστείδη. Βλ. D. KARADIMAS, *Sextus Empiricus against Aelius Aristides. The Conflict between Philosophy and Rhetoric in the Second Century A.D.*, Lund 1996.

28. Πολύ χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο χωρίο από το *Ρητόρων διδάσκαλος*, 16-17: *Σχήματος μὲν τὸ πρῶτον ἐπιμεληθῆναι κρῆ μάλιστα καὶ εὐμόρφου τῆς ἀναβολῆς, ἔπειτα πεντεκαίδεκα ἢ οὐ πλείω γε τῶν εἴκοσιν ἄπτικὰ ὀνόματα ἐκλέξας ποθὲν ἀκριβῶς ἐκμελετήσας, πρόχειρα ἐπ’ ἄκρας γλώττης ἔχε – τὸ ἅπτα καὶ κᾶτα καὶ μῶν καὶ ἀμνέπη καὶ λῶστε καὶ τὰ τοιαῦτα – καὶ ἐν ἅπαντι λόγῳ καθάπερ τι ἥδυσμα ἐπίπατε αὐτῶν. μελέτω δὲ μηδὲν τῶν ἄλλων, εἰ ἄνόμοια τούτοις καὶ ἀσύμφυλα καὶ ἀψυφῶν ἢ πορφύρα μόνον ἔστω καλῆ καὶ εὐανθῆς, κᾶν σισύρα τῶν πακειῶν τὸ ἱμάτιον ἦ. μετὰ δὲ ἀπόρρητα καὶ ξένα ῥήματα, σπανιάκις ὑπὸ τῶν πάλοι εἰρημένα, καὶ ταῦτα συμφορήσας ἀποτόξευε προχειριζόμενος εἰς τοὺς προσομιλοῦντας. οὕτω γάρ σε ο λεῶς ὁ πολὺς ἀποβλέπονται καὶ θαυμαστὸν ὑπολήπονται. Βλ. καὶ ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ, *Λεξιφάνης*, 22-25.*

29. ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ, *Περὶ παρασίτου*, 42, 51, 52, 55.

30. Ἐγὼ γάρ ὄρων ταύτην (τὴν Ρητορικὴν) οὐκέτι σωφρονουσαν οὐδὲ μένουσαν ἐπὶ τοῦ κοσμίου σχήματος οἷόν ποτε ἐσχηματισμένην αὐτὴν ὁ Παιανιεὺς ἐκεῖνος ἠγάγετο, κοσμουμένην δὲ καὶ τὰς τρίχας εὐθετιζουσαν εἰς τὸ ἑταιρικὸν καὶ φυκίον ἐντριβομένην καὶ τῶφθαλμῶ ὑπογραφομένην, ὑπόπτουον εὐθὺς καὶ παρεφύλαττον ὅποι τὸν ὀφθαλμὸν φέρει. καὶ τὰ μὲν ἄλλα ἐῶ καθ’ ἑκάστην δὲ τὴν νύκτα ὁ

τῷ λόγῳ διάλεξι, συγκρίνοντας τους φιλοσόφους με τους ρήτορες παρουσιάζει τους τελευταίους ως επιδειξιμανείς, οι οποίοι φορούν πολύτιμα ενδύματα, αρωματίζονται, τονίζουν τα χαρακτηριστικά του προσώπου τους, φορούν στεφάνια στο μαλλιά και μ' αυτήν την τόσο επιμελημένη εμφάνιση έρχονται στα θέατρα και εκφωνούν με ιδιαίτερη επιδεξιότητα λόγους ευχάριστους που δοξάζουν και κολλοκεύουν τους παρισταμένους, οι οποίοι με τη σειρά τους τους επευφημούν και τους λατρεύουν³¹. Παρόμοιες απόψεις εκφράζει ο Θεμιστίος και στον *Προτρεπτικὸν εἰς φιλοσοφίαν* λόγο που απευθύνει στους κατοίκους της Νικομήδειας³². Στα τέλη του 4ου αιώνα, ο Συνέσιος Κυρήνης, διαλεγόμενος με τον φίλο του Πυλαιμένη για τη μεγαλύτερη συμβολή της φιλοσοφίας ή της ρητορικής στη σωτηρία των πόλεων, δίνει το προβάδισμα στη φιλοσοφία³³.

Είναι λοιπόν φανερό ότι το ζήτημα που τίγει ο Νικόλαος Καταφλώρον όχι απλώς δεν είναι νέο αλλά και το κείμενό του είναι έντονα επηρεασμένο από ανάλογα έργα της προγενέστερης λογοτεχνίας. Ως μακρινός απόηχος του πλατωνικού Γοργία φαίνεται η ανάπτυξη του θέματος της κομμωτικής, του εξωτερικού δηλαδή καλλωπισμού στον οποίον εντυφούν με ζήλο οι ρήτορες. Ο Καταφλώρον κατα-

μὲν στενωπὸς ἡμῶν ἐνεπίμπλατο μεθύοντων ἐραστῶν κομαζόντων ἐπ' αὐτὴν καὶ κοπτόντων τὴν θύραν, ἐνίων δὲ καὶ εἰσβιάζεσθαι σὺν οὐδενὶ κόσμῳ τολμώντων. αὐτὴ δὲ ἐγέλα καὶ ἤδετο τοῖς δρωμένοις καὶ τὰ πολλὰ ἢ παρέκυπτεν ἀπὸ τοῦ τέγους ἄδόντων ἀκούουσα τραχεῖα τῆ φωνῆ ᾧδᾶς τινος ἐρωτικᾶς ἢ καὶ παραινέουσα τὰς θυρίδας ἐμὲ οἰομένη λανθάνειν ἡσέλαγνε καὶ ἐμοικεῦετο πρὸς αὐτῶν. ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ, Δίς Κατηγορούμενος, 31.

31. Τίκτουσι δὲ οὐκ οἱ φιλόσοφοι μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ ῥήτορες πάνυ πολλοὺς λόγους. ἀλλ' οἱ μὲν (εν. ποιητὲς καὶ ῥήτορες) κυδρουῦνται ἐπὶ ταύτῃ τῇ παιδείᾳ καὶ ἐγκαλλωπίζονται καὶ ἐναβρύνονται καὶ ἀνακοινοῦνται αὐτὴν τοῖς ἀνθρώποις, θαμὰ ἐξάγοντες εἰς θέατρα καὶ πανηγύρεις, ἐσταλμένους χρυσοῦ καὶ πορφύρα καὶ μύρων ὄζοντας καὶ ὑπογεγραμμένους καὶ ἐντετριμμένους, στεφάνοις τε ἀνθέων ἐστεφανωμένους. πρὸς δὲ τῷ κόσμῳ οὕτω λαμπρῶ ὄντι καὶ πολυτελεῖ καὶ αὐτοὶ οἱ λόγοι αἰμύλοιοι εἰσὶ καὶ ὑπερβάλλουσι δεξιότητι καὶ φιλανθρωπία, κυδαίνοντες καὶ ἐπαίροντες καὶ ἀσπαζόμενοι τοὺς θεωμένους καὶ πάσας ἰέντες φωνὰς καὶ ᾄσματα ᾄδοντες μετὰ ἠδονῆς, ὥσπερ Σειρῆνες. ἅτε οὖν δεξιῶς ὄντας καὶ χειροῦθεις καὶ οἱ ἄνθρωποι ἀντασπάζονται καὶ ἀντεπαινοῦσι, καὶ ἐντεῦθεν πλεῖν μὲν γαῖα τούτων ἀνθρώπων, πλεῖν δὲ θάλασσα: Ἡ ἐπὶ τῷ λόγῳ διάλεξις, 341b-d, ἐκδ. G. DOWNEY-A. F. NORMAN, *Themistii Orationes*, II, Λιψία 1971, 174.

32. Ρητορικὴ δὲ –πάντως γάρ που καὶ ταύτης τὴν εἰκόνα ποθεῖτε– γενναία μὲν τις καὶ αὐτὴ καὶ παγκάλῃ, ἀτὰρ οὐ τῆ φύσει μόνον ἀρκεῖται, πολλάκις δὲ θέλει καὶ τοῖς ἐξωθεν καλλωπίζεσθαι. καὶ αὐτῆς πολὺς μὲν καὶ ποικίλος κόσμος τὸ σῶμα σκέπει, ἀγάλλεται δὲ καὶ θεάτροις Ἑλληνικοῖς, καὶ παῖδας ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας εἰς δημοσίας ὠθίζει παρόδους. *Προτρεπτικὸς Νικομηδεῦσιν εἰς φιλοσοφίαν*, 304a, ἐκδ. DOWNEY-NORMAN, ὁ.π., 103.

33. ΣΥΝΕΣΙΟΣ, *Ἐπιστολή 103* (Πυλαιμένη), ἐκδ. A. GARZYA, *Synesii Cyrenensis Epistolae*, Ρώμη 1979, 174-178.

κρίνει αφενός το αποκλειστικό ενδιαφέρον και την υπέρμετρη φροντίδα του λεκτικού κάλλους, που θα δώσει λαμπρότητα και ηδύτητα στον λόγο με μόνο σκοπό να ηχεί ευχάριστα στους ακροατές, αφετέρου την αδιαφορία για το ίδιο το περιεχόμενο και τις ιδέες. Παραδέχεται ότι και ο ίδιος γνωρίζει καλά αυτήν την τέχνη του λεκτικού εξωραϊσμού, ωστόσο πιστεύει ότι δεν αρκεί και χαρακτηρίζει τη ρητορική του ικανότητα ισχνή. Η επιτυχία των ρητόρων της Κωνσταντινούπολης στηρίζεται ακριβώς στη συστηματική επιδίωξη της καλλιπέειας και στην αποκλειστική φροντίδα για την εξωτερική μορφή του λόγου που παρουσιάζεται με τον μανδύα της αρχαίας αττικής διαλέκτου. Η περιγραφή των ρητόρων από τον Καταφλώρον θυμίζει έντονα την εικόνα των ημιμαθών ρητόρων και της Ρητορικής ως πόρνης που συναντάμε στα έργα *Ρητόρων διδάσκαλος* και *Δις κατηγορούμενος* του Λουκιανού, συγγραφέα που ο Καταφλώρον γνώριζε καλά, αλλά και την εικόνα των βαρυστολισμένων ρητόρων του *Προτρεπτικοῦ* Λόγου του Θεμίστιου. Ενδιαφέρον είναι ότι ανάλογες με τον Καταφλώρον απόψεις εκφράζει και ο Ανώνυμος σχολιαστής της *Ρητορικής* του Αριστοτέλη, συγγραφέας επίσης του 12ου αιώνα³⁴. Παρατηρεί ότι η χρήση περίτεχνων λέξεων και ανθρών που γαργαλούν τα αυτιά των ακροατών είναι όψιμο δημιούργημα. Οι παλαιοί ρήτορες, λέει, δεν φρόντιζαν για τον απόηχο που αφήνουν οι λέξεις ή οι φράσεις, ούτε για την καλλιπέεια αλλά για τα πράγματα, δηλαδή τις ιδέες, το περιεχόμενο· αντίθετα οι σύγχρονοι ρήτορες ενδιαφέρονται περισσότερο για το κάλλος των λέξεων παρά για το περιεχόμενο³⁵. Και λίγο παρακάτω σημειώνει *Αί λέξεις καὶ τὸ κομμωτικὸν αὐτῶν φαντασίαι εἰσὶν ἧτοι ἐπιδείξεις καὶ πρὸς τὸν ἀκροατὴν ἧτοι καὶ πρὸς ἡδονὴν ἀφορῶσι τοῦ ἀκροατοῦ*³⁶.

34. Όπως παρατηρεί ο Th. CONLEY, η *Ρητορική* του Αριστοτέλη γενικά, δεν ήταν από τα βιβλία που αγαπήθηκαν και μελετήθηκαν στο Βυζάντιο. Ωστόσο, είναι, πιστεύω, σημαντικό και ενδιαφέρον το γεγονός ότι το πρώτο μισό του 12ου αιώνα γράφτηκαν *Commentaria* στη *Ρητορική* του Αριστοτέλη, το ένα από τον Στέφανο περί το 1123, (εικάζεται ότι πρόκειται για τον Στέφανο Σκυλίτζη μηροπολίτη Τραπεζούντος, δάσκαλο του Θεοδώρου Προδρόμου) και το δεύτερο από έναν Ανώνυμο, πιθανόν τον Μιχαήλ Εφέσου. Βλ. Th. CONLEY, *Aristotle's Rhetoric in Byzantium*, *Rhetorica* 8, 1990, 29, 38-40 MAGDALINO, *Manuel*, 332.

35. *Οὔπω δὲ σύγκειται ἧτοι ἐξετέθη καὶ ἐγένετο τέχνη τις περὶ αὐτῶν ἧτοι τῶν ὑποκρίσεων, ἧτοι οὐκ ἐτέχνωσε δέ τις ταύτας καὶ συνεγράψατο περὶ αὐτῶν, ἐπεὶ καὶ τὸ περὶ τὴν λέξιν ἧτοι τὸ κομμωτικαῖς χρᾶσθαι λέξεσι καὶ ἀνθηραῖς καὶ ὑπογαργαλιζούσαις τὰς τῶν ἀκροατῶν ἀκοὰς ὀψέποτε ἤλθε καὶ εὗρέθη. οἱ γὰρ παλαιοὶ τῶν ρητόρων οὐ τῆς λέξεως ἐφρόντιζον καὶ τῆς φράσεως τῆς ἀποκρότου καὶ τῆς καλλιπέειας ἀλλὰ τῶν πραγμάτων, πῶς ἂν αὐτὰ τὰ πράγματα παραστήσωσιν, οἱ δὲ νέοι ρήτορες ἐλθόντες τοῦ κάλλους τῆς λέξεως ἐφρόντισαν μᾶλλον τοῦ παριστᾶν τὰ πράγματα.* *Commentaria in Aristotelem Graeca* 21:2, 160.18-26.

36. Στο ίδιο, 161.19-20.

Το άλλο ζήτημα που θίγει ο Καταφλώρον είναι η σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ των ρητόρων και των ακροατών τους. Το είδος της ρητορικής που καλλιεργούν οι πρώτοι αρέσει, γι' αυτό οι άνθρωποι τους καλούν και τους φιλοξενούν στα σπίτια τους. Οι ρήτορες τότε γίνονται κόλακες και ανταμείβουν τους οικοδεσπότες με επαίνους και τραγούδια για τα δείπνα και τα σπίτια που τους δέχτηκαν. Η σχέση είναι αμφίδρομη: δοξάζονται και επιδεικνύονται οι ρήτορες, δοξάζονται και οι οικοδεσπότες που χρειάζονται ανθρώπους να τους επευφημούν. Το αποτέλεσμα είναι να πολλαπλασιάζονται τα έργα της επιφανειακής αυτής ρητορικής καθώς οι ρήτορες εντείνουν τις προσπάθειές τους να καλλωπίσουν τους λόγους τους για να αρέσουν περισσότερο και να διατηρούν τη φήμη τους. Η κατάσταση, όπως λέει ο Καταφλώρον, έχει φτάσει σε παροξυσμό³⁷.

Η σχέση της ρητορικής με τη κολακεία είναι επίσης ένα θέμα που ανάγεται στην αρχαιότητα. Οι ρήτορες για τον Πλάτωνα είναι κόλακες που μιλούν με πρόθεση να ευχαριστήσουν τους πολίτες αποβλέποντας στο δικό τους συμφέρον³⁸. Για τον Λουκιανό οι ρήτορες θέλουν να τους θαυμάζουν όλοι, το όνομά τους να είναι διάσημο και τους κατατρώει η αλαζονεία, η επιθυμία της δόξας και του χρήματος³⁹. Ο Θεμίστιος πάλι θεωρεί τους ρήτορες και τους ποιητές λάτρεις της επίδειξης των έργων τους, που κολακεύουν και ευχαριστούν τους ακροατές τους, οι οποίοι και τους ανταποδίδουν τους επαίνους⁴⁰. Ο Καταφλώρον, λοιπόν, και σε αυτήν την περίπτωση δεν καινοτομεί. Ωστόσο, το ενδιαφέρον είναι ότι δεν μιλά αόριστα για τους ρήτορες και τη ρητορική, αλλά για μια συγκεκριμένη δωδεκάδα των ρητόρων της Κωνσταντινούπολης. Με άλλα λόγια κατακρίνει συγκεκριμένους ανθρώπους, συγκεκριμένες συνήθειες και καταστάσεις της εποχής του. Περιγράφει, με σκωπική διάθεση, τη σχέση εξάρτησης που αναπτύσσεται μεταξύ των ρητόρων και των πολιτών-ευγενών που τους φιλοξενούν, μια σχέση που εξυπηρετεί τα συμφέροντα και των δύο. Οι μεν βρίσκουν πρόσφορο πεδίο για να επιδείξουν τα ρητά τους έργα και να αποκτήσουν φήμη και προστασία, οι δε βρίσκουν εύκολους κόλακες που συνθέτουν αβίαστα εγκώμια και δοξάζουν τους ίδιους και τους οίκους τους.

Ο Καταφλώρον δεν είναι ο μόνος που σπηλιτεύει τις συνήθειες αυτές της κωνσταντινουπολίτικης κοινωνίας: ίσως είναι ο πρωιμότερος. Ο Νικηφόρος Βασιλάκης, στον Πρόλογο που προέταξε στη συλλογή των έργων του μετά την καταδίκη του το 1156/7, αναφέρει ότι έγραψε λίγα εγκωμιαστικά ρητορικά έργα διότι ο λόγιος

37. Βλ. απόσπασμα, στ. 23-24.

38. *Γοργίας*, 462c, 463b, 502e-503b.

39. ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ, *Ρητόρων διδάσκαλος*, 1, 6.

40. Βλ. πιο πάνω σημ. 32.

χαρακτήρας του δεν ανεχόταν ούτε να συχνάζει ούτε να περιμένει στις αυλές των ισχυρών. Δεν του άρεσε να κολακεύει κανέναν αλλά ούτε είχε και ανάγκη να το κάνει⁴¹.

Είκοσι χρόνια σχεδόν αργότερα ο Μιχαήλ Χωνιάτης, πριν αναλάβει τον μητροπολιτικό θρόνο των Αθηνών, περιέγραψε πολύ πιο αναλυτικά την κατάσταση στο έργο του *Πρὸς τοὺς αἰτιωμένους τὸ ἀφιλένδεικτον*⁴². Αναφερόμενος στους κατηγορούς του που τον ρωτούν γιατί επιλέγει να ζει μακριά από την πατρίδα του και, μολονότι εδώ και πολύ καιρό ακολουθεί το δρόμο των γραμμάτων, δεν επιδεικνύει καθόλου την ικανότητα του, επισημαίνει ότι αυτοί είναι άνθρωποι που άλλος ζει κοντά στους πλούσιους και κερδίζει πολλά χρήματα, άλλος υπηρετεί τους φοροεισπράκτορες και λεηλατεί τους θησαυρούς των πόλεων, άλλος προσφέρει τις υπηρεσίες του σε άνθρωπο που διακρίνεται εξίσου για τα πλούτη και την καταγωγή του και έτσι ο μισθός είναι διπλός, μεγάλη φήμη και μεγάλη περιουσία. Τους βλέπει κανείς να κυκλοφορούν καλοχτενισμένοι, με λαμπερά μαλλιά, με πρόσωπα που αστράφτουν, φορώντας ρούχα στιλπνά και μαλακά, πάνω σε ασημοστολισμένα μουλάρια, τόσο παχιά και φουσκωμένα από την παχυσαρκία που δίνουν την εντύπωση στον αφελή ότι εγκυμονούν⁴³. Οι κατηγοροί του λένε ακόμη ότι θα μπορούσε να ακολουθήσει το παράδειγμα άλλων λογίων που άλλος είναι επικεφαλής των γραμματικών, άλλος ερμηνευτής των Γραφών και διδάσκει το εκκλησίασμα, άλλος γραμματέας πρώτος στην ιεραρχία. Ωστόσο, ούτε η δόξα αυτών των ανθρω-

41. *Ἡμῖν δὲ ὀλίγος μὲν ὁ φίλιος ὀλίγος δὲ καὶ ὁ πομπᾶος Ἑρμῆς ἄλλως τε καὶ σχολαστικὸν ἄγουσιν ἦθος καὶ εἰς τὰς τῶν δυναμένων οἰκίας οὐ θαμίζειν οὐδὲ θυραυλεῖν ἀνεχομένοις· ἀθάπνυτα ἦν πρὸς πάντας, καὶ οὐδὲ χρεῖα τις ἤπειγεν.* Νικηφόρος Βασιλάκης, *Πρόλογος*, έκδ. Α. GARZYA, *Nicephorus Basilaca Orationes et Epistolae*, Λιψία, 1984 5.8.16-19.

42. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, I, Αθήνα 1879, 7-23. Για τη χρονολόγηση του κειμένου βλ. G. STADTMÜLLER, *Michael Choniates Metropolit von Athen*, Ρώμη 1934 [*Orientalia Christiana* 33.2], 240· MAGDALINO, *Manuel*, 337.

43. *Τί δῆποτε γάρ φασιν, ὃ οὗτος, ἀπόδημον τῆς ἐνεγκαμένης ἔλκει βίον καὶ ὑπερόριον καὶ τὴν ἀλλοδαπὴν οἰκεῖ, καὶ λόγους μὲν ἐμπορεύη χρόνου μακροῦ, οὐδὲν δὲ τῶν περὶ λόγους ἐπιδεικνύεις; Ἄλλ' ἐκείνων ὁ μὲν τις πλουσίοις παραδυναστεύει καὶ χρηματίζεται ἀποκρώντως, ὁ δὲ τις καὶ φορολόγοις ὑπηρετεῖται καὶ πόλεων θησαυροὺς ληΐζεται καὶ ἄλλος ἄλλῳ τῶν ἐπὶ πλούτῳ καὶ γένει σεμνυνομένων ὑποδραστεύει καὶ διπλοῦς μισθοὺς ἄρνυται, ὄνομά τε πλεῖστον καὶ περιουσίαν πολυτάλαντον. Ἴδοις οὖν αὐτοὺς ὡς μὲν λιπαροὺς τὴν κόμην καὶ γεγανωμένους τὰ πρόσωπα, ὡς δὲ στιλπνοὺς τὰς ἐσθῆτας καὶ ἀτεχνῶς ἀβροχίτωνας, ἐφ' ἡμιόνων ὀχουμένους ἀργυροφαλάρων οὕτως εὐτραφῶν καὶ τὰς γαστέρας ἐξωγκωμένων τῇ πολυσαρκίᾳ, ὥστε κἂν ὑπ' ἀγροικίας ἀπαιτηθείς ὡς ἐκάστη τούτων ἐπίτοκος ἔστι:* ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, ὁ.π., 9.13-27.

πων εντυπωσιάζει τον Μιχαήλ Χωνιάτη και απορρίπτει την ιδέα να ζει ως «μισθοφόρος» συχνάζοντας στα σπίτια των ευγενών⁴⁴.

Όπως σωστά παρατηρεί ο Magdalino, τα χωρία αυτά από τα κείμενα του Καταφλώρον, του Βασιλάκη και του Χωνιάτη επιβεβαιώνουν την άποψη ότι η πληθώρα των ρητορικών κειμένων που μας παραδίδεται από τον 12ο αιώνα δεν οφείλεται στην τυχαία διάσωση συγκεκριμένων χειρογράφων, αλλά αντικατοπτρίζει τις προτεραιότητες της τότε λογοτεχνικής παραγωγής. Επιβεβαιώνει επίσης την λειτουργία των ρητορικών *θεάτρων* και την άμεση σχέση του λόγιου ομιλητή με το ακροατήριό του, και ιδιαίτερα με εκείνον που προΐσταται στην εκδήλωση, δηλαδή τον οικοδεσπότη που μπορεί να είναι ο αυτοκράτορας, ο πατριάρχης ή κάποιος ευγενής, μια σχέση που επηρεάζει οπωσδήποτε το είδος και τη συγγραφή των έργων και παράλληλα δηλώνει την πραγματική ή δυνητική εξάρτηση του λόγιου⁴⁵.

Πιστεύω όμως ότι το κείμενο του Καταφλώρον προσφέρει μια επιπλέον πληροφορία. Ο Νικόλαος καταφέρεται, όπως είπα παραπάνω, εναντίον μιας συγκεκριμένης δωδεκάδας ρητόρων. Έχω υποστηρίξει ότι η δωδεκάδα αυτή δεν είναι άλλη από το σώμα των δώδεκα *διδασκάλων* του πατριαρχείου, ανθρώπων που είχαν κατορθώσει να επιλεγούν από τον πατριάρχη, χάρη στις γνώσεις τους στη θύραθεν και θεολογική παιδεία, τη ρητορική και διδακτική τους ικανότητα, ως εξηγητές των Γραφών, καθοδηγητές των πιστών και ελεγκτές των ιδεών και των αιρέσεων. Τα ίδια αυτά πρόσωπα, διαπρεπείς ρήτορες, υπηρετούσαν συχνά ταυτόχρονα και την αυτοκρατορική πολιτική και προπαγάνδα⁴⁶. Σ' αυτούς αναφέρεται ο Μιχαήλ Χωνιάτης όταν μνημονεύει τους εξηγητές των Γραφών, η δραστηριότητα των οποίων εξίσου δεν τον συναρπάζει. Η κριτική βεβαίως του Μιχαήλ Χωνιάτη δεν έχει τη δριμύτητα εκείνης του Καταφλώρον. Ο Καταφλώρον ασχολείται με μία μόνο πλευρά των δραστηριοτήτων τους, την πλούσια συγγραφική παραγωγή επιδεικτικών ρητορικών έργων προς χάριν των ανθρώπων της υψηλής κοινωνίας, η οποία και τους έχει αναδείξει ως τους καλύτερους και επιφανέστερους ρήτορες της πόλης. Γενικά ο σκωπτικός χαρακτήρας πιστεύω ότι είναι έκδηλος στο χωρίο αυτό. Ο συγγραφέας υπερβάλλει και διογκώνει το φαινόμενο, επιμένει στη λεπτομερειακή περιγραφή της

44. *Ἐδει δὲ ἀλλὰ τῶν ἐλλογίμων ἐκείνους ζῆλοῦν, ὧν ἄλλος ἄλλο τι λειτούργημα λόγου ὑποδύεται· ὁ μὲν γὰρ διατριβῆς γραμματικῶν προΐσταται, ὁ δὲ βίβλων ἱερῶν ἐξηγητὴς ἐστὶ καὶ τῶν ἐκκλησιαζομένων παιδευτὴς· ἕτερος ὑπογραμματεὺς ἐστὶ, τὸν πρῶτον τῆς ἱεραρχίας θρόνον ἀμφιπονούμενον. Αὐτὸς δὲ οὔτε τούτων τὴν τιμὴν παρακνίζουσας ἔχεις, οὔτε τινὸς αὐλῆς τῶν ἐπιδόξων τρέφεις ἔρωτα, ἀλλὰ τὸ τε ζῆν μισθοφορῶν ἐκ καρδὸς αἴση τάττεις καὶ τὴν ἐπ' οἴκου τῶν περιφανῶν διαγωγὴν ὡς τιτανικὸν ἀπεστύγηκας δεσμοπήριον.* στο ίδιο, 10.3-12.

45. MAGDALINO, *Manuel*, 339.

46. ΛΟΥΚΑΚΙ, *Remarques*, 429, 437.

αλληγορικής φροντίδας των πνευματικών γόνων των ρητόρων σε βαθμό που προκαλεί θυμηδία. Αναμφίβολα, έχει περιπαικτική διάθεση. Είναι γνωστό ότι την εποχή αυτή η σάτιρα γνώρισε άνθηση, και μάλιστα αυτή που σύμφωνα με το λουκιανικό πρότυπο, σατιρίζει περισσότερο κοινωνικές καταστάσεις και συνήθειες. Πολλά, εξάλλου, από τα αμιγώς σατιρικά κείμενα του 12ου αιώνα αντλούν θέματα από τον κόσμο των λογίων⁴⁷. Ο Καταφλώρον, μέσα στο κλίμα της εποχής του, γράφει και ενσωματώνει στο κείμενό του μια σύντομη σάτιρα. Εξάλλου, η πρακτική αυτή είναι διάχυτη σε όλο το έργο, όπου ο συγγραφέας με ευχέρεια, χωρίς να διαταράσσει τη βασική δομή του εγκωμίου, συνθέτει επιμέρους τμήματα που μπορούν να ενταχθούν σε άλλη κατηγορία της επιδεικτικής ρητορικής, π. χ. στη μονωδία, τον επιθαλάμιο, την έκφραση.

Στο σατιρικό, λοιπόν, αυτό χωρίο ο Καταφλώρον σκιαγραφεί συγκεκριμένα πρόσωπα της εποχής του, τα οποία σίγουρα θα αναγνώριζε αμέσως ο αποδέκτης του Λόγου. Το αξιοσημείωτο όμως είναι ότι και ο ίδιος ο Καταφλώρον, όσο γνωρίζουμε, ανήκε στον κόσμο των *διδασκάλων* και μάλιστα έφτασε στην κορυφή της ιεραρχίας παίρνοντας τον τίτλο του οικουμενικού διδασκάλου και του μαϊστωρος των ρητόρων. Το γεγονός αυτό βέβαια πρέπει να συνέβη μερικά χρόνια αργότερα από τη συγγραφή αυτού του κειμένου, αλλά ο Καταφλώρον δεν αρνείται ότι ασκεί την ίδια ρητορική στο τμήμα του λόγου που ακολουθεί το απόσπασμα που δημοσιεύουμε παραπάνω αναφέρει συγκεκριμένα ότι εντύπησε στη ρητορική, έγραψε έργα που θαυμάστηκαν από τους συγχρόνους του, πράγμα που σημαίνει ότι τα παρουσίασε σε ακροατήριο, και χάρη στη ρητορική του έχει γίνει ήδη δεκτός στο περιβάλλον του παλατιού⁴⁸. Επομένως και αυτός διατηρούσε σχέσεις με την κοινωνία της εξουσίας και μάλιστα με τον ίδιο τον αυτοκράτορα. Εντούτοις, αυτό που τον διακρίνει από τους άλλους είναι η αυτογνωσία και η αυτοκριτική πιστεύει ότι τα έργα του πολύ απέχουν από τα δημιουργήματα των αρχαίων αττικών ρητόρων, τους οποίους είχε ως πρότυπο⁴⁹.

47. Η πενία του λόγιου ή γενικότερα το γεγονός ότι η επιλογή της παιδείας δεν αποφέρει χρήματα είναι το θέμα διαφόρων ποιημάτων του Θεοδώρου Πρόδρομου (βλ. πχ. Πτωχοπρόδρομος III, έκδ. Η. ΕΙΔΕΝΙΕΡ, Κολωνία 1991, 117-136· Στίχοι σχελιαστικοί εις τὴν Πρόνοιαν, *PG* 133, 1333-1340) και ενός ποιήματος σε διαλογική μορφή του Μιχαήλ Απλούχειρος (έκδ. P. A. M. LEONE, *Byzantion* 39, 1969, 268-279). Ο αμαθής και επιδειξίας λόγιος σατιρίζεται από τον Θεόδωρο Πρόδρομο στον *Φιλοπλάτωνα* (έκδ. Guiditta PODESTA, *Aevum* 21, 1947, 3-9). Ο συγγραφέας του *Τιμαρίωνα*, με περιπαικτική διάθεση, παρουσιάζει τον φημισμένο ρήτορα και ύπατο των φιλοσόφων Θεόδωρο Συμυρναίο να ομολογεί πως η κλιδή και η καλοπέραση που εξασφάλιζε από τον αυτοκράτορα ως ανταμοιβή για τους ρητορικούς λόγους έβλαψαν τελικά την υγεία του (έκδ. R. ROMANO, Νεάπολη 1974, 71).

48. *Scor.* Y II 10 (265) ff.325v-326v.

49. *Scor.* Y II 10 (256) f. 326.

Η βαρύτερη κατηγορία του Καταφλώρον εναντίον των δώδεκα ρητόρων της Κωνσταντινούπολης είναι ο τρόπος που προσεγγίζουν και χρησιμοποιούν την προγενέστερή τους λογοτεχνία. Ο συγγραφέας τους αποκαλεί τυμβωρύχους που ψάχνουν νυχθημερόν στα λείψανα των αρχαιότερων κειμένων για να κλέψουν τα κομμάτια εκείνα που τους εξυπηρετούν. Σαν τους γύπες και τα κοράκια αρπάζουν τα σπαράγματα ερίζοντας μάλιστα μεταξύ τους για τη λεία⁵⁰. Τα έργα, λοιπόν, που γράφουν δεν είναι δικά τους αλλά συρραφές από τα προϊόντα της κλοπής. Ο Συνέσιος Κυρήνης, σε επιστολή προς τον φίλο του Ερκουλιανό, σπεύδει να ειδοποιήσει τον φίλο του ότι από το επίγραμμα που του στέλνει μόνο οι οκτώ πρώτοι στίχοι είναι δικοί του, ενώ οι τελευταίοι τέσσερις ανήκουν σε αρχαίο ποιητή και συμπληρώνει “θεωρώ μεγαλύτερη ασέβεια να κλέβω τους λόγους νεκρών παρά τα ιμάτια τους, πράξη που ονομάζεται τυμβωρυχία”⁵¹. Αυτήν την άποψη φαίνεται ότι ασπάζεται και ο Καταφλώρον. Υποστηρίζει όμως ακόμη ότι η αναζήτηση δανείων για τον καλλωπισμό των ρητορικών κειμένων είναι συνήθης ασθένεια της ρητορικής, αρχαία και πολύ διαδεδομένη⁵². Ο ψόγος λοιπόν αυτός επεκτείνεται και σε παλαιότερους συγγραφείς. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι εδώ ο Καταφλώρον εκφράζει μια γενικότερη επιφύλαξη απέναντι στη ρητορική, η οποία μάλλον εντάσσεται στην ευρύτερη παράδοση της κριτικής για τη ρητορική και τους ρήτορες. Εξάλλου, η συζήτηση για την υπεροχή της ρητορικής ή της φιλοσοφίας είναι θέμα

50. Βλ. απόσπασμα, στ. 43. Το θέμα της πνευματικής ιδιοκτησίας φαίνεται ότι απασχολούσε ορισμένους λόγιους του 12ου αιώνα, καθώς η αναγνώριση της πατρότητας των έργων τους είχε άμεσο αντίκτυπο στην εδραίωση της φήμης και γενικότερα στη σταδιοδρομία τους. Ο Νικηφόρος Βασιλάκης εκφράζει την πικρία του διότι πολλοί έχουν κατακλέψει έμμετρα έργα του (*τὰ δ' ἄλλα τῶν ἐμμέτρων ἄλλος ἄλλη παρακατέχει, καὶ τοικωρυχοῦσιν οἱ πολλοὶ τὰ ἡμέτερα. Πρόλογος*, ὁ.π., 55-7). Ανάλογα παράπονα διατυπώνει και ο Ιωάννης Τζέτζης στη σεβαστοκρατόρισα Ειρήνη, όταν ένας εκθρόνος του κλέβει ερμηνευτικό του έργο και το παρουσιάζει στην αρχόντισσα ως δικό του: *ὁ δεῖνα δὲ δυσμένειαν ἄρρητον καθ' ἡμῶν ἐκτρέφων... τὰς γὰρ ἐμὰς ἐξηγήσεις τοῖς ἑαυτοῦ φίλοις διδοὺς ἡμᾶς μὲν παρωθεῖται... καὶ θαυμαστόν μοι ἔδοξε λίαν, ἀγία μου δέσποινα, πῶς ὁ τῆς σῆς βασιλείας διορατικώτατος νοῦς Ἰακώβ οὐκ ἐπέγνω το τυρευόμενον παρ' αὐτοῦ καὶ πρὸς τὸν ἑρμηνέα εἴρηκεν «αἱ μὲν χεῖρες Ἡσαῦ, ἡ δὲ φωνὴ Ἰακώβ» τοῦ Τζέτζου ἐστὶ τὸ πρὸς τροφήν προσφερόμενον* (Ἐπιστολή 56, ἐκδ. Ρ. Α. Μ. LEONE, *Ioannes Tzetzae Epistulae*, Λιψία 1972, 77.22-78.9).

51. *Ἐν τῷ τετραδίῳ τῶν ἱαμβείων εὗρον ἐπὶ τέλους τοὺς δώδεκα στίχους γραφέντας ἅμα, ὡς ἐν ὄν ἐπίγραμμα. ἐπεὶ οὖν σε εἰκὸς ἔχειν αὐτοὺς, ἴσθι ὡς οὔτε ἐν εἰσιν οὔτε ἐνός, ἀλλ' οἱ μὲν ὀκτὼ πρῶτοι μετ' ἐπιστήμης γραφέντες ποιητικῆς, μινείσης ἕξως ἀστρονομικῆς, εἰσὶ τοῦ σοῦ φίλου, οἱ δὲ τελευταῖοι τέτταρες ποιητικῆς εἰσὶ τρυφώσης μόνον. καὶ ἔστιν ἀρχαῖον ἠγοῦμαι δὲ ἀσεβέστερον ἀποθανόντων λόγους κλέπειν ἢ θοιμάτια, ὃ καλεῖται **τυμβωρυχεῖν**. ΣΥΝΕΣΙΟΣ, Ἐπιστολή 143 (Ἐρκουλιανῶ), ἐκδ. Garzya, ὁ.π., 252-253.*

52. Ως ασθένεια περιγράφει και ο Λουκιανός τη λεξιλαγνεία του Λεξιφάνη (18-21), που επίσης ψάχνει με μανία να βρει σπάνιες και εξεζητημένες λέξεις στην αρχαία λογοτεχνία

που απασχολεί πολλούς λογίους του 12ου αιώνα⁵³. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Μιχαήλ Ιταλικού, ο οποίος σε νεώτερη ηλικία επαινούσε και έδινε το προβάδισμα στη φιλοσοφία, ενώ αργότερα, δήλωνε ότι αυτή υπολείπεται κατά πολύ της ρητορικής⁵⁴. Ο Καταφλώρον κυρίως αγανακτεί με τη συμπεριφορά των ρητόρων της εποχής του που παρουσιάζουν ως δικά τους έργα που είναι συρραφές αποσπασμάτων άλλων συγγραφέων. Είναι κλέφτες διότι στα κείμενα αυτά δεν υπάρχει η προσωπική τους συμβολή. Δεν καταδικάζει τη μελέτη και τη δημιουργική προσπάθεια μίμησης των αρχαίων. Ανάλογη και πιο επεξηγηματική είναι η άποψη του Μιχαήλ Χωνιάτη, ο οποίος υποστηρίζει ότι δεν χρειάζεται την επίδειξη για να αυξήσει τις ικανότητές του στο λόγο, διότι του αρκεί να μελετά τα πρωτότυπα έργα της αρχαίας λογοτεχνίας για να μιμηθεί τη μορφή τους, να επιλέγει εκείνα τα νοήματα που θεωρεί ο ίδιος σωστά, να διαφυλάττει την αρχή ότι δεν θα συγκαλύψει με όμορφες λέξεις στρεβλά νοήματα. Για να μη λείπει όμως και η χάρη από το λόγο του μιμείται τη φύση, που συνδυάζει το αναγκαίο και χρήσιμο με το κάλλος⁵⁵.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, διαπιστώνουμε ότι στο απόσπασμα αυτό ο Νικόλαος Καταφλώρον καταδικάζει το υπέρμετρο και αποκλειστικό ενδιαφέρον των συγγραφέων για την επεξεργασία του λεκτικού κάλλους, διακωμωδεί τους επιφανέστερους ρήτορες της Κωνσταντινούπολης που γράφουν πολλά, καλλωπίζουν με περισσή φροντίδα τα κείμενά τους και συχνάζουν στα σπίτια των ευγενών, τους κατηγορεί, τέλος, ότι τα έργα τους δεν είναι παρά συρραφές αρχαίων αποσπασμάτων και, επομένως, δεν είναι παρά αναισχυντοι κλέφτες που δοξάζονται με τα έργα άλλων. Μια ματιά, όμως, στο υπόμνημα των παραθεμάτων που συνοδεύει το από-

53. Βλ. Α. GARZYA, *Literarische und rhetorische Polemiken der Komnenenzeit*, BSI 34, 1973, 11-14.

54. ΜΙΧΑΗΛ ΙΤΑΛΙΚΟΣ, 'Επιστολή 4, Προς τον αδελφό του (Κωνσταντινούπολη μεταξύ 1130-1137): 'Επόθει μὲν γὰρ ἄψασθαι τῆς ὑπερκαθημένης τῶν ὄλων φιλοσοφίας... Εἰς τὴν ὑποδεεστέραν ῥητορικὴν ὄλοις ἰστίοις ἐφέρετο (έκδ. Ρ. GAUTIER, *Michel Italikos, Lettres et Discours*, Παρίσι 1972, 90). Την ίδια άποψη εκφράζει και στην 'Επιστολή 5 Προς την Ειρήνη Δούκαινα (ό.π. 93.6). Στην επ. 13, της οποίας είναι άγνωστος ο παραλήπτης, γράφει: 'Επιστήμην πρὸς ἐπιστήμην ἀντεξετάζων, εὐρίσκω φιλοσοφίαν παρὰ πολὺ λειπομένην ῥητορικῆς (ό.π., 139.1-2).

55. 'Αλλὰ καὶ λόγον δημιουργῶν, ἐκ πρωτοτύπων πινάκων ἀρχαίας χειρὸς προστίσεται σκάρηφος καὶ τοὺς εὐγενεῖς αὐτῶν τύπους ἐκμάζεται. Καὶ νοῦν μὲν ὠδίνων οὐδ' ὅ,τι οἱ εἴσαιτο γελοῖον ἔμμεναι προβαλεῖται, ἀλλ' ὄν οἶδεν εὐχοντα, κἂν μὴ τοῖς ἔξω δοκῆ. Ἐκεῖνα δὲ τῶν νοημάτων ἐπιλέξεται ὅσα τοι-οὔδε νοὸς οὐκ ἀπάδει, ἐμμελῶς δὲ μᾶλλον ἐμφέρεται, καὶ φυλάξεται τό τε κοσμεῖν νοῦν διαλελωβημένον καὶ ἄμορφον ἐσθῆτι λαμπρᾷ ὀνομάτων, τότε πονηρὰν ἐρμηνείας ἀμπεχομένην σεμνῶ περιτιθένα νοήματι.... 'Ἴνα δὲ μὴ παράπαν ταῖς χάρισιν ἀνομίλητος εἴη, ἐπαλείψει καὶ τι τῶν πρὸς ἡδονὴν καὶ ἡρέμα πῶς δρᾷσεται καὶ τὴν φύσιν κἀνταῦθα μιμήσεται, μετὰ τοῦ ἀναγκαίου καὶ χρήσιμου καὶ τὸ κάλλος ἐκφύουσιν. ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, ό.π., 22.7-27.

σπασμα είναι αποκαλυπτική για το πλήθος των δανείων που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας στον Λόγο του και τον τρόπο που τα συνθέτει. Εμφανής είναι ακόμη η εκκρήτηση στη χρήση του αττικού λεξιλογίου. Ενώ καταδικάζει αυτού του είδους τη ρητορική, ταυτόχρονα δίνει ένα από τα καλύτερα δείγματά της. Ο συγγραφέας μας αυτοσαρκάζεται. Ίσως, ακόμη, ανήκε στο περιβάλλον εκείνων των λογίων που θεωρούσαν τη ρητορική κατώτερη επιστήμη, χωρίς ωστόσο να δίνει φανερά το προβάδισμα στη φιλοσοφία. Αυτό δεν τον εμποδίζει να ασκεί τέλεια τη ρητορική των συγχρόνων του και να στέλνει έναν εγκωμιαστικό Λόγο σε έναν κρατικό αξιωματούχο που σίγουρα θα τον κολάκευε και θα τον έκανε περήφανο που τον τίμησαν με ένα τόσο εξαιρετικό εγκώμιο. Άραγε, ο Νικόλαος Καταφλώρον είναι και αυτός μόνο ένας τυμβωρύχος;

Marina LOUKAKI, Τυμβωροῦχοι and σκυλευτὲς νεκρῶν. The views of Nicolaos Kataphloron on rhetoric and the rhetoricians in 12th century Constantinople

There were many factors that were conducive to the flourishing of rhetoric in Constantinople during the Comneni and Angeli era. In the preface of an unpublished encomium about a Greek governor, Nikolaos Kataphloron, 12th century *maistor* of the rhetors and *oikoumenikos didaskalos*, criticizes the rhetors of his time, without excepting himself, for being occupied in their works, excessively and exclusively, with the word elegance. He particularly rebukes 12 most prolific writers of Constantinople, whose compositions are indeed patchworks of borrowings from ancient literature. These plagiarists, by shamelessly exhibiting their plunder to the public, gain for themselves fame and renown. Our commentary of the passage demonstrates that Kataphloron's views are greatly influenced by the discussion on the worth of rhetoric, which started in antiquity and was resumed by the writers of the Second Sophistic. However, it is interesting to note that Kataphloron reproaches –in a humorous way– 12 specific rhetors, who are not any others but the 12 *didaskaloi* of the Patriarchate. It is also pointed out that Michael Choniates expresses similar views some years later.